

ЖИВОТА В. ЈОЦИЋ
СВЕТИСЛАВ КРСТИЋ

НИКЕТА ИЗ РЕМЕЗИЈАНЕ

ЖИВОТ И ДЕЛО
РАНОХРИШЋАНСКОГ ПИСЦА И ЕПИСКОПА

ПРОСВЕТА
НОВИ

ЖИВОТА В. ЈОЦИЋ
СВЕТИСЛАВ КРСТИЋ

НИКЕТА ИЗ РЕМЕЗИЈАНЕ

КЊ. I

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	5
<i>Paulinus Nolanus</i>	
CARMEN XVII	9
<i>Архиепископ Филарет</i>	
ПОМЕН СВ. НИКИТЕ ЕПИСКОПА РЕМЕЗИЈАНСКОГ	19
<i>Мирко Јевђић</i>	
СВЕТИ НИЋЕТА ИЗ РЕМЕСИЈАНЕ	27
<i>Јусџин Појовић</i>	
ЖИТИЈА СВЕТИХ	95
<i>Гвидо Бозио</i>	
НИКЕТА ЕПИСКОП ИЗ РЕМЕСИЈАНЕ	97
<i>М. Мак Гвајер</i>	
НИКЕТА ИЗ РЕМЕСИЈАНЕ	103
<i>Клаус Гамбер</i>	
ЕПИСКОП НИКЕТА ИЗ РЕМЕСИЈАНЕ	105
<i>Петар Гаџулић</i>	
АНТИЧКИ ГРАД РЕМЕСИЈАНА И ЊЕГОВИ ЕПИСКОПИ	115
<i>Петар Петровић</i>	
REMESIANA	121
<i>Сима Гушић</i>	
УРБАНИСТИЧКИ РАЗВОЈ ГРАДА РЕМЕЗИЈАНЕ.	133
<i>Живојина Јоцић</i>	
ЕПИСКОПИЈА РЕМЕЗИЈАНСКА	147
БЕЛЕШКЕ О ОВОМ ИЗДАЊУ	215
ИЛУСТРАЦИЈЕ	221
ИЗВОД ИЗ РЕЦЕНЗИЈЕ	223
РЕГИСТРИ	227

ЕПИСКОПИЈА РЕМЕЗИЈАНСКА од 366. до 614. г.

Живот и делатност чувеног епископа ремезијанског¹ Никете наука је, у последња два века, углавном расветлила. Многа питања у вези с њим, међутим, још стоје отворена. Најпре, на којој територији је деловао епископ Никета, односно које су границе епископије ремезијанске? Јер, Никета није проповедао по целом Полуострву, од Томија на Црном до Солуна на Егејском мору, како се понекад мисли². У његово време на Балкану нису постојале мисионарске области, већ добро устројена црквена организација са тачно одређеним епископијама, унутар којих се протезала јурисдикција сваког појединог епископа, па и Никете.³

Друго, међу којим народом је проповедао Никета, односно који народ је христијанизовао на територији своје епископије? Ако су то Беси, чијим је апостолом назван, кога су Римљани називали Бесима у области Ремезијане, с обзиром да је ово трачко племе обитавало далеко од Ремезијане и њене епископије, на падинама Родопа и у равници око Филипопоља.⁴

Треће, да ли је Никета поникао у Ремезијани, у домородачком окружењу које је с великом муком и трудом покрестио, или је отпослат са стране, односно како и где је могао да буде рукоположен за епископа ремезијанског?

Најзад, како је организована црква у његовој епископији и где су подизане парохијске цркве и манастири? Овим радом се чини покушај да се на основу расположивих писаних и материјалних извора, бар делимично, разреше ова и још нека питања.

¹ Античка Ремезијана - данас Бела Паланка, између Ниша и Пирота.

² Paulinus Nolanus. Carmen XVII, као основни текст.

³ Види прилог 4, Списак епископа. Уп. К. Гамбер, нап. 19 у овој књизи.

⁴ К. Лиречек, Војна цеста од Београда за Цариград, Зборник К. Ј., Посебна издања САН, Београд, 1959,99; "Беси из околине града Ремезијане.." у Историји српског народа I, Београд, 19X1, 85.

УПРАВНА И ЦРКВЕНА ПОДЕЛА ЗЕМЉЕ

Надлежност једног епископа протеже се на тачно утврђеној територији која се назива епископија или епархија.⁵ Око сваке епископије налазе се суседне епископије које су у јурисдикцији других епископа, тако да је подручје деловања сваког епископа, а који су по компетенцијама једнаки, строго ограничено. Организацијом цркве и духовним животом унутар епископије руководи епископ. Њему су подређени свештеници који управљају парохијама и старешине манастира. Епископија је подељена на више парохија, коју чине једно или више насеља са својим житељима и атарским међама⁶. Отуда је персонална и територијална организација цркве од изузетне важности и увек је, од оснивања до данас, прецизно дефинисана. Дакле, и епископија ремезијанска је за своје дуговеко постојање имала увек своје утврђене меће. А само унутар њих деловали су њени епископи.

Црква је, ради лакшег функционисања, своју територијалну организацију увек подешавала са управном поделом земље. У време оснивања првих епископија у централним балканским провинцијама римског царства, па и у Ремезијани, управна подела земље у свему је искоришћена за организацију хришћанске цркве: од префектуре, преко дијацеза и провинција до градских територија и рударских области, као најнижих административних целина. У то време (почетак IV века) на снази је била управна подела цара Диоклецијана из 285. и 293. године.⁷ Међутим, источну границу ремезијанске епископије, у дужини од око 200 км, углавном је одредила управна подела из 15. г. када је област Ремезијане постала гранична зона провинције Мезије према још слободној Тракији. Стога дајемо кратак преглед управних подела царства од значаја за нашу тему.

У рату 29-28. г.с.е. римска војска је покорила аутохтоне Дарданце, Трибале (на чијој територији је убрзо формирана рударска област Ремезијане, а касније у овој епископија ремезијанска) и Мезе и њихове територије припојила царству. Римске легије су избиле на Дунав и у Виминацијуму (Костолац) формирале главни војни логор. У наредне 43 године овим територијама се управљало преко војне управе.⁸

⁵ Л. Мирковић, Православна литургија I, Београд, 1982, 66-67.

⁶ П. Малицки, Историја хришћанске цркве, Београд, 1933, 170-172.

⁷ Види прилог I, Списак царева, нап. 2-6.

⁸ М. Мирковић у Историји српског народа I, Београд, 1981, 71; П. Петровић, Ниш у античко доба, Ниш, 1976, 30.

15. г. нове ере, оснивањем провинције Мезије (Moesia), успостављена је административна управа над овом територијом. Провинција се протезала од Саве и Дунава до испод Скопља и од Колубаре и Ибра до испред Пирота и Ћустендила (који су остали у Тракији), а узаним појасом између Дунава и Хема досезала је до Црног Мора. Спадала је у тзв. царске провинције с војном посадом.⁹

Ова пространа провинција подељена је 86. г. на Горњу Мезију (Moesia Superior) до реке Цибрице и Доњу Мезију (Moesia Inferior) од ове притоке Дунава до Црног Мора.¹⁰ Главни град Горње Мезије, у којој се нашла готово сва територија данашње Србије, па и ремезијанска област, остао је и даље Виминацијум. У веће градове провинције развили су се још: Београд (Singidunum), Морава (Margum) на ушћу В. Мораве, Ћуприја (Noreum Margi), Ниш (Naissus), Бела Паланка (Remesiana), Липљан (Ulpiana), Скопље (Skupi), Сочаница на Ибру (Municipium Dardanorum), Равна код Књажевца (Timacum Minus), Прахово (Aque) и Арчар код Видина (Ratiaria). Ово стање остаће непромењено до Диоклецијана, а готово сви побројани градови ће постати епископски центри.

Територија провинције Горње Мезије ће бити романизована, за разлику од суседне Македоније и Тракије, које су још раније хеленизоване. О линији раздвајања романске и хеленске зоне Јиречек пише: "Граница између латинског и грчког језика може се прилично тачно утврдити по језику на натписима, миљоказима и варошким новцима. Она је код Љеша остављала Јадранско море, па је ишла кроз планине Миридита и Дебра, пролазећи кроз северну Македонију између Скупи и Стоби, затим је обишла Наис и Ремезијану са њиховим латинским грађанством, док су Пауталија (Ћустендил) и Сердика (Софија), заједно са пиротским крајем, припадали грчкој области, те је, најзад, скренула и ишла дуж северног обронка Хема према обали Понта. Грчка говорна област била је у непосредној вези са Јеладом и малом Азијом, а латинска са романским западом. Ван ограничене области било је међу Латинима само мало грчких трговаца или чиновника; исто се тако међу Грцима, са изузетком римске вароши Дирахија, поједине римске колоније (Стоби, Филипи и др.) нису могле одржати."¹²

Ова источна граница Мезије Супериор, у делу од Куманова до Старе Планине, била је истовремено источна граница Области

⁹ М. Мирковић, нав. дело, 74; К. Јиречек, Историја Срба I, Београд, 1952, 19.

¹⁰ Р. Вулпе у Историји румунског народа, Н. Сад, 1979, 58; К. Јиречек, Историја Срба, 19.

¹¹ М. Мирковић, нав. дело, 79. Види и карту у овој књизи на стр. 28.

¹² К. Јиречек, Историја Срба, 22.

Ремезијанске (*Regio Remesianensis*). Њу су обележили још 28. г. ст. е. римске легије, запоседајући трибалску територију до вододелница Ј. Мораве и Струме, Власине-Лужнице и Јерме, те Темске и Височице.¹³ Почасни споменици царевима Септимију Северу и Каракали, које је поставила 202. г. Горња Мезија преко свог управника Фауста у свом најисточнијем граду Ремезијани, очекујући долазак царева с истока, на латинском су језику.¹⁴ Готово у исто време, провинција Тракија, преко свог управника Руфима, поставља у свом најзападнијем граду Пироту почасни споменик цару Марку Аурелију Антонинију,¹⁵ чији се долазак очекује са запада, на грчком језику.¹⁶ На *Via militaris* између Ремезијане и Пирота, на самој граничној линији две провинције, били су један наспрам другог горњомезијски кастел и мутацио са недвосмисленим именом *Latina*¹⁷ и тракијски кастел непознатог имена у В. Суводолу са споменицима на грчком језику.¹⁸ На истој овој линији стајали су римски граничари наспрам још непокорене Тракије, пуне 74 године, до прикључења Тракије империји 46. г. н.е.

Последња подела из 285-293. г. успоставила је стање које ће потрајати до краја античке управе у Понишављу и Јужном Поморављу, а које ће у свему искористити и црква за своју организацију. Царство је најпре подељено на источни и западни део, а затим на четири велике префектуре: Галију, Италију, Илирик и Оријент, од којих су прве две чиниле западни, а друге две источни део царства. Префектуре су даље подељене на 13 дијацеза, а ове на 116 мањих провинција.¹⁹

Префектура Илирик је обухватала централни Балкан од Дунава до Крита и од Дрине и Бококоторског залива до иза реке Искера у Бугарској. Главни град је постао Солун. Префектура се делила на три дијацезе и 12 провинција. Дијацеза Дакија²⁰, са глав-

¹³ Види карту области и епископије ремезијанске на стр. 170.

¹⁴ П. Петровић, нав. дело, 99400.

¹⁵ Са овим именом су четири римска цара: М. А. Антонини (161-180), М. А. Антонини Комод (180-192), М. А. Антонини Каракала (211 -217), М. А. Антонини Хелиогабал (218-222).

¹⁶ К. Костић, *Историја Пирота*, Пирот, 1973, 11-12. Пронађена су још два грчка споменика у Пироту: једним, у очекивању доласка из Рима царице Корнелије Пауле Аугусте, срдски град (Софија) указује част високом госту, вероватно по ступању на његову територију; други подиже неко верско удружење.

¹⁷ Ф. Каниц, *Србија II*, Београд, 1985, 206; П. Петровић, нав. дело, 94.

¹⁸ Н. Вулић, *Споменик 98*, Београд, 1941-48, 127; П. Петровић, *Понишавље у античко доба*, *Пиротски зборник*, 8-9, Пирот, 1979, 182.

¹⁹ Види прилог 1, Списак царева са нап. 2-6.

²⁰ Види прилог 4 Списак епископа. Назив Дакија отуда што је права провинција *Dakia* (Румунија) евакуисана 275. г., а њене легије, чиновништво и део народа смештени у тзв. "новој Дакији" јужно од Дунава, тако да су од делова

ним градом Сердиком, делила се на четири провинције: Мезија Прима или Прва (гл. град Виминацијум), Дарданија (Скупи), Дакија Рипенсис или Приобална (Рациариа), Дакија Медитеранеа или Унутрашња или Средоземна (Сердика). Друге две дијацезе обухватале су преосталих осам провинција, које су захватале Македонију, Албанију и Грчку.²¹ За време ове административне реформе дошло је до знатних промена и у области Ремезијане.

Провинција Дакиа Медитеранеа, у којој се сада нашла Ремезијана, протезала се од Ћуприје, Куршумлије и Ј. Мораве на западу, преко Ниша до иза Софије и Ћустендила на истоку и од Озрена, Сврљишких планина и Старе планине на северу до Куманова, горње Брегалнице и Струмице на југу.²² У провинцији је било пет градова: Сердика, Наис, Ремесиана, Пауталиа и Германиа,²³ а од 535. и Јустиниана Прима.²⁴ Области Ремезијанској припадати су пиротски крај до изворишта Нишаве²⁵ и трнски крај у сливу Јерме, до тада оба на територији провинције Тракије и градској територији Сердике.²⁶ Провинција се делила на седам мањих управних целина и то 4 градске територије и 3 рударске области:²⁷

- Градска територија Сердике
- Област ....?, источно од Сердике до међа Тракије²⁸
- Градска територија Пауталије
- Област Кабицо, јужно од Пауталије до Струмице²⁹
- Градска територија Германије

дотадашњих провинција Горње Мезије и Тракије образована језгра провинција Приобалне и Средоземне Дакије, које ће после десетак година бити и формално уређене. Истор. румун. народа 84-87; К. Јиречек, Војна цеста 80-81.,

²¹ По Јиречку, Историја Срба 19, те су провинције са главним градовима: 5. Превалис (Доклеа и Скадар), 6. Македонија Прима (Солун), 7. Македонија Секунда (Стоби), 8. Епир Нови (Драч и Охрид), 9. Епир Стари, 10. Тесалија, 11. Ахаја, 12. Крит.

²² На нашим историјским картама приказивана крајње непрецизно, чак и у односу на пратећи текст, в. Истор. српског народа I, 73; Ниш у античко доба,³⁷

²³ К. Јиречек, Војна цеста, 93; П. Петровић, Ниш у античко доба, 111.

²⁴ Види прилоге са напоменама.

²⁵ Ф. Каниц, Србија II, Београд, 1985, 199; К. Тиречек, Војна цеста, 90; Промена је могла да наступи после 276. при организацији "нове Дакије", најкасније 293. при формирању Средоземне Дакије, јер се кастел Квимедава у Пироту (Јиречек, н.д. 90, П. Пејић, Пиротски град кроз векове, Пирот, 1996, 10), односно у суседном Костуру - Расници (К. Костић, н.д., 12) налазио у ремезијанској области у време Јустинијанове обнове (Прокопије, Виз. извори, 64).

²⁶ Види нап. 16.

²⁷ Византијски извори за историју народа Југославије I, Београд, 1955, 61-63; П. Петровић, Ниш у античко доба, 111.

²⁸ Византијски извори, 61, нап. 136 б.

²⁹ Исто, нап. 136 а.

- Градска територија Наиса

- Област Ремезијане.

Градске територије (*civitas, municipium*) су имале самосталну администрацију и судство и своје прописе, док су рударске области (*regio*), као царски поседи од посебног фискалног значаја, изузете из надлежности провинцијске управе и имале посебну организацију на челу с царским намесником (*procurator*)³⁰ коме су били подложни провинцијски руднички прокуратори у регионима.³¹

Област Ремезијане (лат. *Regio Remesianensis*, грч. *χωρά Ρεμισιανική*) чинили су градски атар (*ager*), рударска насеља (*vici metalorum*), друмске станице (*mutacio, mansio*), домородачка трибалска села (*vici*) и општине (*civitates peregrine*)³² пољопривредна добра ремезијанске аристократије (*villa*) која су обрађивали углавном робови, и војна насеља и објекти - логори, тврђаве, куле, стражарнице, бедеми и др. (*castrum, castellum*).³³

Према овој управној подели, постављена је, најкасније до I Васељенског сабора 325. г., и црквена организација у Илирику. Префектура није имала свој самостални патријаршијски центар попут Рима, Александрије, Антиохије, Јерусалима и, касније, Цариграда, већ је стављена под јурисдикцију Рима.³⁴ Највиши црквени великодостојник префектуре столовао је у главном граду Солуну са чином архиепископа Илирика и епископа Солуна. Бирали су га митрополити префектуре, а потврђивао римски епископ (папа), чији је суфраган био. Папа му је, потврђујући његов избор, слао палијум, као знак подређености и овлашћења, јер је он био викар римске столице у Илирику.³⁵

Све провинције Илирика имале су свог митрополита, који је столовао у престоном граду провинције³⁶ и био истовремено ње-

³¹¹ М. Мирковић у Истоп. срп. народа I, 81.,

³¹ У акту из 388. г.: "Procuratores metallorum intra ... Daciam Mediterraneam", код С. Душанић, Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији, Историјски гласник, 1-2, Београд, 1980, 32, нап. 178.

³² Историја Ниша (П. Петровић) I, Ниш, 1983, 55; М. Мирковић, н. д., 78.,

³³ Од цара Хадријана (117-138) војници се углавном регрутују из ближе и даље околине војног логора. Дакле, и војне објекте у Регио Ремесианенсису на-стањивали су и област бранили, војници углавном регрутовани у овом рударском дистрикту.

³⁴ Тек 732. г. ове области прелазе коначно под јурисдикцију Цариградске патријаршије.

³⁵ М. Мирковић, н. д., 104-105, В. Поповић, Епископска седишта у Србији од IX до XI века, Годишњак града Београда, XXV, 1978, Београд, 33, солунски понтификални викаријат формиран у првим деценијама V века; П. Гагулић, Нишка епархија кроз векове, Глас православне епархије нишке, Ниш, 1973, бр. 1, 30 и бр. 4, 42.

³⁶ Отуда и назив митрополит(ис), од митрополис - гл. град. Л. Мирковић н. д., 67.

гов епископ. Провинција је била подељена на више епископотаја које су се поклапале са једном или више нижих управних јединица - градском или рударском територијом. Епископи провинције били су у јурисдикцији митротолита провинције,³⁷ који је пак био потчињен архиепископу префектуре у Солуну.

Црквено-управна подела Унутрашње Дакије³⁸ била је следећа:

- Сердичка епископија, која се протезала на градској територији Сердике и рудничку област ...? источно од ње. Први документовани епископ Протоген (316-344) учесник је 1 Васељенског сабора³⁹ и митрополит провинције, до краја ортодоксан. Морао је имати значајног учешћа у формирању првих епископија у провинцији и избору њихових епископа.

- Нишка епископија, која се простирала на градској територији Ниша, са првим познатим епископом Киријаком, савремеником Протогеновим, смењеним пре 343. због аријанства, када је постављен ортодоксни Гауденције.

- Ремезијанска епископија, која се простирала на територији рударске Области Ремезијанске. Први познати епископ је Никета, из 366. године.⁴⁰

- Пауталијска епископија, која се ширила над градским територијама Пауталије и Германије⁴¹ и рударском облашћу Кабица. Први познати епископ Јеванђел јавља се доста касно, 516. г.

Овакво црквено уређење провинције остаће до словенске најезде и разарања градова, епископских и других, око 614. г.⁴²

³⁷ Л. Мирковић, н.д., 67, "митрополити су вршили извесну власт над суседним епископима."

³⁸ J. Zeiler, *Les origines chretiennes dans les provinces dannubien de l' Empir romain*, Paris, 1918, 600; види прилог 4 Списак епископа.

³⁹ Р. Љубинковић, *Ordo episcoporum* у Paris gr. 880 и архијерејска помен листа у синдикону цара Борила, Симпозијум 1100 годишњице од смрти Ђирила Солунског, књ. 1, Скопље, 1970, 138. У XII веку Протоген је службено означаван као "архиепископ Сердике" и стављан на почетак бугарске црквене помен листе.

⁴⁰ Приликом обнове црквеног живота у IX веку, епископија у Ремезијани није обновљена већ је сам град и већи део територије пришао новоформираној Нишкој епископији, а пиротски и трнски крај Средачкој епископији (С. Новаковић, Охридска архиепископија у почетку XI века, Глас СКА, 76, Београд, 1908, 31-33), чиме је реактивирана стара демаркациона линија романске и хеленске зоне (види напред) у области Ремезијане.

⁴¹ Германија никад није имала посебну епископију. И у средњем веку припадала је Пауталији, сада Ђустендилу. С. Новаковић, нав. дело, 29-30.

⁴² В. Поповић, Епископска седишта у Србији, 33 и нап. 1 на стр. 39.

ТЕРИТОРИЈА ЕПИСКОПИЈЕ

ГРАНИЦЕ. Територија ремезијанске епископије није ближе разматрана и дефинисана у литератури. Како је, међутим, она идентична са територијом $\chi\omicron\rho\rho\acute{\alpha}$ Ρεμισιανισια , то је и исцртавање њених граница умногоме олакшано. Али и о територији области је мало писано. Најпре је К. Жиречек 1877. истакао да се на врху Куновичког кланца завршавала нишка област, а почињала ремезијанска и ишла све до изворишта Нишаве.⁴³ Убрзо и Каниц констатује ово стање и још додаје, с обзиром да је на истом месту била и савремена српска управна граница нишког и белопаланачког среза, "занимљиво је како се понекад историјске управне границе наслеђују",⁴⁴ У новије време (1959) М. Костић закључује да је *Regio Remesianensis* обухватао "сво средње и горње Нишавље од Плоче и Сићевачке клисуре до извора реке Нишаве", стављајући северну границу на гребен Сврљишких планина.⁴⁵ П. Петровић, међутим, сматра (1976) да су се западна и источна граница вероватно (јер границе ремезијанске области "не познајемо") налазиле у Сићевачкој клисури и испред Туреса (Пирота) са подручјима северно и јужно од главног пута *Via militaris*, на обронцима Сврљишких планина и Суве планине. Отуда и закључак да је број од 30 ремезијанских кастела, које је обновио цар Јустинијан "сразмерно велики у односу на територију коју је могла заузимати Хора Ремесијанисиа".⁴⁶ Питањем граница ремезијанске области као рударског дистрикта више се бавио С. Душанић, који је (1980) северну границу ставио исто на обронке Сврљишких планина, а јужну са Суве планине помакао у област Власине и Врањске Бање, допуштајући могућност да је на западу прелазила Јужну Мораву и допирала до планине Радан обухватајући рудник Леце, док се на

⁴³ К. Жиречек, Војна цеста, 90.

⁴⁴ Ф. Каниц, Србија II, 199. Индикативно је да је овде била граница и нишке и пиротске (којој је припадао и белопаланачки крај) нахије током целог турског периода, о чему сведоче турски дефтери почев од 1498. г. О турским границама, уопште, С. Новаковић (Споменик 18, 1900, 8) пише: "Ја сам увек мислио да су Турци мало уређивали сами, но да су махом придржавали оно што су затекли (од Срба - Ж. .1.)... (јер) .. су Турци имали обичај да свој катастар врше одмах после освојења и да одмах мрежу своје спахијске војске и спахијских пронија рашире поврх освојене земље". Чини се да су исто радили и Срби са освојеном византијском земљом, а знамо да су Византинци непосредни баштиници римске управне поделе и правних земљишних и других односа.

⁴⁵ М. Костић, Белопаланачка котлина, друштвено географска проучавања, Географски институт "Јован Цвијић", посебна издања, књ. 23, Београд, 1970, 31. Ово издање је шири извод из докторске дисертације (1959) чије ћемо нештампане делове наводити под "рукопис дисертације".

⁴⁶ П. Петровић, Ниш у античко доба, 102. Омашком Старе уместо Суве планине.

истоку пружала до провинцијске границе Мезије и Тракије. Враћајући се питању поново и посматрајући сада област као рудничку територију, П. Петровић у Историји Ниша 1983, види њено простирање јужно од Нишаве до рудокопа у Власини и Божици. Тако коначно, ремезијанска област добија обресе једне веће, за државни фиск изузетно важне, административне области каква је по Прокопију и била, а ремезијанска епископија своје оправдање између јаких епископских центара какви су били Наис, Скупи и Сердика, друга два још и митрополитске столице посебних провинција. Постало је коначно јасно, да је простор између Сердике, Наиса, Улпиане, Скуттиа и Пауталије, изразито планински и рударски, крцат кастелима и латинским црквиштима, са једним јединим високо урбаним центром у Ремесиани, био засебна економска, управна, политичка и црквена јединица античког периода. Дакако, са својим прецизним просторним међама.

Иако је прецизније исцртавање граница на основу оскудних података крајње незахвалан и ризичан посао, оно је истовремено и нужно ради неког почетног сагледавања територије и даљих проучавања. У нашем случају овај посао је олакшан, јер: 1) треба разлучити једну рударску од суседних муниципиалних територија, 2) област је изразито планинска, те су се границе по правилу држале планинских венаца и вододелница, што се документује и у каснијој историји ове области и 3) источна међа области је истовремено и граница простирања латинског и грчког језика, што је документовано епиграфским материјалом.

Северна граница ремезијанске епископије и области била је истовремено и северна граница провинције Дакије Унутрашње према провинцији Дакији Приобалној, односно њеној рударској области Акве (*Regio Aquensis*) и истоименој епископији.⁴⁷ Са запада граница је полазила са високог Плеша (1267 м) изнад кањона Нишаве и ишла венцем Сврљишких планина⁴⁸ преко Зеленог врха (1334) до Пајешког камена (1163). Ово је истовремено и водо-

⁴⁷ С. Душанић, Рударство, 27-33.

⁴⁸ На истој линији - "граница територијалне поделе из римског времена" била је у средњем веку граница Видинског и Трновског царства, касније Видинског и Софијског санџака, односно Пиротског и Сврљишког кадилука (и нахије), а од 1877. Пиротског и Тимочког округа. "Гранични положај белопаланачке котлине најмаркантније се изразио повлачењем државне границе између проширене Србије и Турске. На старој античкој и турској санџачкој граници, гребеном Сврљишких планина и северним ободом котлине, повучена је 1834. године граница између нове српске кнежевине и турске царевине". М. Костић, Белопаланачка котлина, рукопис дисертације, 62-63. О природним и античким управним границама области на овом сектору в. 2-4, 61-63.

⁴⁹ М. Костић, н.д.; П. Петровић, Ниш у античко доба, 102; С. Душанић, Рударство, 31, нап. 174.

делница Нишаве и Сврљишког Тимока. Са ремезијанске стране границу су обезбеђивали кастели изнад Градишта, Крупца, Врандола, Рина и Бабине Главе.⁵⁰ Од Пајешког камена граница је настављала на исток вододелницом Нишаве и Трговишког Тимока, остављајући на ремезијанској страни античка насеља у Осмакову, Рагодешу и Темској⁵¹ са њиховим латинским натписима и преко Бабиног зуба (1758 м) избијала на венац Хема (сада Стара планина), којим је преко Миџора (2170 м) продужавала на југоисток, сада се држећи вододелнице Нишаве и дунавских притока, које су са била Хема текле на север.⁵² Ову границу пресекала су два важна пута која су из нишавске долине водила у поречје Тимока и даље на Дунав: један од Ремезијане преко Бабине Главе у *Timasum Minus*, у народу познат као "латински пут"⁵³, а други од Пирота преко Темске на исто одредиште.⁵⁴

Западна граница, која је делила *Regio Remesianensis* од *Regio Naissatensis*, односно њихове епископије, полазећи нешто западније од поменутог Плеша, прелазила је Нишаву на завршетку кањона код св. Петке, па преко Облика (898 м) ишла даље на југ, на плато Плоче (636 м), где је под правим углом секла *Via militaris*, а затим настављала даље на маркантни Соколов камен (1523 м) на гребену Суве планине. Означеном линијом иде и вододелница ремезијанске Црвене реке и Островичке, Куновичке и Студенске реке са нишке градске територије.⁵⁵ Гранични кастели ремезијански били су код Црнча изнад Сићевачке клисуре, код Ланишта, затим *mutacio Ulmo* (код Тамњанице) на *Via militarisu* и најзад Вета. Од Соколовог камена граница је мењала правац и кретала на југоисток гребеном Суве планине, на највишу коту Трем (1810 м) и даље на Големо Стражиште (1714 м), одакле је окретала на југ, остављајући Суву планину, која је довде вододелница Црвене реке и наиске Кутинске реке. Пошто је пресекла заплањски антички пут на вододелници поменуте Кутинске реке и ремезијанске Пусте реке, хватала се планинског терена Крушевице и крећући југозападно избијала на ушће Власине у Ј. Мораву.

⁵⁰ Више о ремезијанским кастелима в. даље.

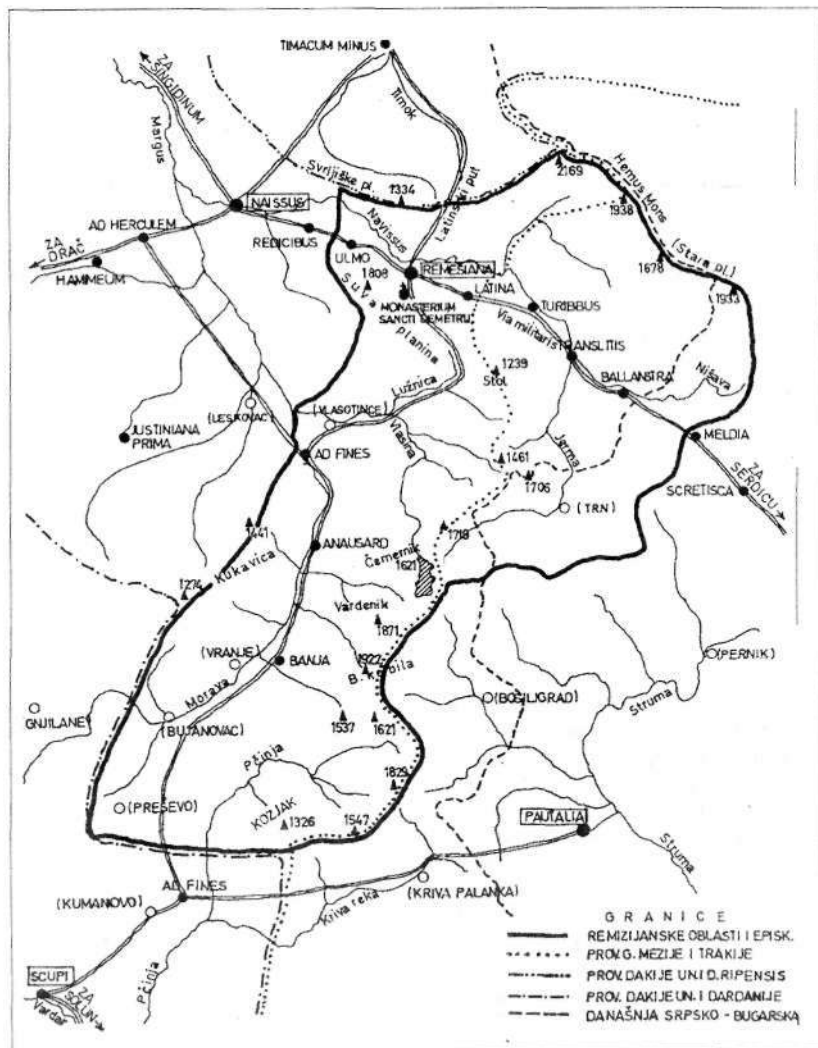
⁵¹ О античким и праисторијским насељима в. даље.

⁵² Ова античка граница не одступа битније од данашњих општинских граница белопаланачко-сврљишке, пиротско-књажевачке и државне српско-бугарске границе, које су рефлекс римске управне поделе.

⁵³ М. Костић, Белопаланачка котлина, рукопис дисертације, 220.,

⁵⁴ П. Петровић, Понишавље у античко доба, 183.

⁵⁵ С. Душанић, н.д., 31, нап. 173, сматра "да се аер Наиса протезао даље у речним долинама него у брдовитом рудоносном тлу". Иначе је на овој линији приближно и данашња белопаланачко-нишка граница.

Сл. 13. Територија епископије и области ремезијанске у IV веку

Почев од Соколовог камена до ушћа Власине, ремезијански ка-
стели поред границе били су: поменута Вета, Космовац, Точица
код Трема,⁵⁶ Големо Стражиште, В. Крчимир и Конопница.⁵⁷

Од ушћа Власине граница се кретала уз десну обалу Мораве
до велике царинске станице Ad Fines⁵⁸ која је стајала код М.
Копашнице,⁵⁹ на ремезијанској територији и била значајна путна
станица на важном путу који је спајао Скупи са Наисом и Реме-
зијаном, за коју се крак управо овде одвајао.⁶⁰ Ту је граница пре-
лазила Мораву и пела се на Кукавицу (Влајна 1441 м), где је
вероватна тремеђа области улпианске, наиске и ремесијанске⁶¹ и
где је престајала даља веза нишке и ремезијанске територије. Сада се
на западној ремезијанској граници налазила друга рудничка тери-
торија - улпианска, која је имала и посебну епископију, а припадала
је и другој провинцији - Дарданији.

Нажалост, граница између ова два рудничка дистрикта се не
може прецизније одредити.⁶² Ипак, била је на левој обали Јужне
Мораве ако су већ Корбевачка и Јелашничка река на ремези-
јанској територији⁶³ и ако се има у виду да се у време римског
освајања ових области 29-28. г. с.е., након чега су убрзо и фор-
мирани рударски дистрикти, долина Јужне Мораве сматрала три-
балском територијом коју су привремено запосели суседни Дар-
данци, који су живели западније.⁶⁴ Тако би граница ишла западно

⁵⁶ Где је подигнут од тврдог пешчаника споменик римском војнику. Каниц, Србија II, 187.

⁵⁷ На овом сектору античке границе биле су касније, негде идентичне, негде приближне, управне и преоне границе нишког и пиротског кадилука, касније нишке и белопаланачке односно лужничке општине, или нишког и лесковачког кадилука, касније нишког и власотиначког среза. Од Нишаве до ушћа Власине све што није припадало Наису било је ремезијанско.

⁵⁸ По С. Душанићу, н.д., 31, ова путна станица "вероватно је означавала тачку где се ремезијански регион сједињавао, преко Мораве, са ибарско-јањевским доменом, пошто је престајала муниципална енклава Наиса".

⁵⁹ Убикација ове Ад Финес, за разлику од оне код Куршумлије, је спорна. По Вулићу била је на 17 миља од Наиса, што пада негде око Печењевца, северно од Лесковца; Милер мисли да је била негде код Цепа у Грделичкој клисури, а С. Душанић да је подручје Грделичке клисуре "њен природан положај". Најлогичнијом се ипак чини Копашница с обзиром на: 1) археолошке налазе и предање; 2) да се ту завршава планинско рударско подручје Ремезијане, а почиње равничарска градска територија Наиса, како је у претходној напомени изнето и 3) да ту граница рударске области прелази Мораву да би захватила планинско подручје Кукавице и даље према Новом Брду и Копаонику. Уосталом, 5 км јужније почиње помињана Грделичка клисура.

⁶⁰ Каниц, Србија II, 552.

⁶¹ Уп. С. Душанић, Рударство, 29 нап. 152, 31-32.

⁶² С. Душанић, Рударство, 30.

⁶³ Исто, 32 нап. 177.

⁶⁴ По Ф. Папазоглу, Средњобалканска племена у предримско доба, Сарајево, 1969, 143, "Трибалска територија на којој су живели Дарданци (по

од Врања, Бујановца и Прешева, код кога је већ престајала рудничка територија Улпиане, а почињала муниципална - градска територија Скупиа.⁶⁵ Гранични кастели ремезијански на сектору Ад Финес - граница Скупиа, били би: Падеж, Кукавица, Лисац (1337 м), Градња, Кацапун и Марково кале.⁶⁶

Јужна граница ремезијанске области и епископије ишла је, највероватније, између Прешева и Куманова на исток, преко Козјака (1326 м) и Германа (1547 м), где је вододелница Пчиње и Криве реке, избијајући на стару провинцијску границу Мезије и Тракије. Ова граница је у висини западније границе градске територије Скупиа код Качаника⁶⁷ и њен је природни наставак на исток. Овде су се спајале ремезијанска и скопска епископија⁶⁸ чије је недалеко седиште Скупи (удаљено око 45 км) посећивао и ремезијански епископ Никета. О томе савременик Паулин, обраћајући се Никети 398. г., пише: "као дардански гост ићи ћеш у Скупи, близу твог завичаја".⁶⁹

Источна граница области и епископије, полазећи с југа, кретала се са падина Германа на север, линијом која је раздвајала Мезију и Тракију још од освајања ових крајева од Римљана. Она је често исцртавана, било као линија раздвајања романске и хеленске зоне, о чему је било речи, било као провинцијска међа, али никад детаљно. Логично је да се држала планинских венаца, којима област обилује, као и вододелнице Јужне Мораве и Струме, која је била истовремено и етничка граница мезијских Трибала на ремезијанској територији и трачких Меда и Дентелета на пауталијској територији.⁷⁰ Од Германа (Стража 1547 м) ишла је најпре на североисток развођем Пчиње и Криве реке, а одавде на

римском историчару Диону Касију - Ж. Ј.) може бити само област око Јужне Мораве и доњег тока Нишаве". Исто и код П. Петровића, Ниш у античко доба, 30. Уп. и карту о распрострањености племена Д. Срејовића у Историји српског народа I, 59.

⁶⁵ С. Душанић, н.д., претпоставља овде граничну линију, али без дефиниције, јањевског и кумановског рудничког дистрикта.

⁶⁶ Ф. Каниц, Србија II, 252, 255, 265, 552.

⁶⁷ С. Душанић, н.д., 30, сматра да је између муниципалне територије Скупиа и ремезијанског дистрикта била још једна рудничка територија, тзв. кумановска, са центром у селу Лопате источно од Куманова, која се можда на север пружала до Корбевачке реке (Криве Феје).

⁶⁸ Која се ширила и над евентуалним кумановским рудничким крајем, уп. J. Zeiller, *Les origines*, 599.,

⁶⁹ Paulinus Nolanus, *Carmen XVII*, 195-196. Чини се да бољег доказа, да је ремезијанска област досезала до Куманова, нема, као што нема ни ваљаног доказа који би то оспоравао.

⁷⁰ К. Јиречек, *Историја Срба*, 15; Ф. Папазоглу, *Племена*, 145; На територији Скупиа били су Дарданци, Трибали и друга трачка племена.

гребен планине Дукат (1829 и 1543 м), где је вододелница Пчиње и струминих притока у босиљградском крају, а затим, све развођем на северозапад до Бесне Кобиле (1922 м), где је већ вододелница Ј. Мораве и Струме. Од Бесне Кобиле граница је ишла на северо-исток, држећи се вододелнице, остављајући ремезијанској области поречје Врле, високе рудоносне планине Варденик и Чемерник и извориште Власине - Власинско блато (данас језеро). Са власинске висоравни, источно од језера, где се деле воде Власине, Струме и Јерме, ишле су у античко доба две границе ремезијанске области - стара до 285. г. и нова од ове године, када су ремезијанској области припојени пиротски и трнски крај.⁷¹

Стара источна ремезијанска граница, али и провинцијска Горње Мезије и говорна латинско-грчка, кретала је од Власинског језера на север вододелником Власине и Јерме на Грамаду (1719 м), па ободом Знепоља⁷² на Војлову главу (1386 м), а одатле на север преко Црног врха (1461 м) и Рњоса (1262 м) на Големи Стол (1239 м) у Лужници. Од Стола граница је ишла на северозапад вододелником Лужнице и Нишаве и ободом лужничке и пиротске котлине преко Стрвне (1068 м) и Радошеве главе (848 м), прелазећи северно од Крњина стари пут за Турес (Пирот) и преко платоа Гариње избијала на Крушку, превој и вододелницу на Виа милитарису, а затим окрећући на североисток прелазила планину Белаву и код Станичења излазила на Нишаву. На овом скетору границу су чували, наспрам сердичке тракијске територије, ремезијански кастели: Штрбица у изворишту Градске реке, Црвена Јабuka и Шпај⁷³ у изворишту Тегошнице, Могилка код Стрелца у изворишту Мурговице, Крњино на пиротском путу и *mutacio Latina* на *Via militarisu*.⁷⁴ Од Нишаве граница је ишла левом обалом Темске до ушћа Височице, а затим вододелником преко Стражишта (1492 м), Белана (1576 м), Мрамора (1760 м) и Браткове стране (1949 м) на гребен Хема (Старе планине), остављајући на ремезијанској страни насеља са латинским споменицима и кастеле Градиште код Беговог моста⁷⁵ и Темску.

⁷¹ Види нап. 16 и 20. По П. Петровићу (IMS, IV, Београд, 1979, карта), граница Мезије и Тракије иде преко Босиљграда, Ц. Јабуке, Стрелца, Бабушнице, Латине (коју ставља код Сињца), а затим право на Хем.

⁷² Где је данашња српско-бугарска граница..

⁷³ Код М. Гарашанина (Археолошка налазишта у Србији, Београд, 1951), М. Костића (Белопаланачка котлина) и др., овај кастел, који је открио и прецизно убицирао Каниц, погрешно је стављен код белопаланачког села истог имена.

⁷⁴ Ф. Каниц, Србија II, 277, 206, 219; Ђ. Златковић, Зла времена, монографија Лужнице, Бабушница, 1967, 29.

⁷⁵ "Велика римска варош" код М. Милићевића, Краљевина Србија, Београд, 1884, 180; "велика латинска тврђава" код Каница, Србија II, 132. М.

Нова источна ремезијанска граница, по припајању трнског и пиротског краја 285. г., кретала је од Власинског језера на североисток, вододелницом Јерме и Струме, обухватајући сликове Јерме и Нишаве до изворишта и пресецајући Виа милитарис у клисури Жежевици испред мансиа Meldia (Драгоман)⁷⁶ а одатле, идући на север, избијала на гребен Хема, изнад изворишта Височице, код Кома (2016 м) и Сребрне главе (1933 м), где је и данашња српско-бугарска државна граница (види сл. 13).

На основу описане територије античке области и епископије Ремезијане, може се закључити да је она захватала територију данашњих српских општина: Бела Паланка, Пирот, Димитровград, Бабушница, Црна Трава, Власотинце, Владичин Хан, Сурдулица, Врање, Бујановац, Прешево и Трговиште⁷⁷ и пограничне бугарске крајеве око Трна и извора Нишаве, све у површини од око 7.000 км². Облашћу су доминирале импресивне високе и снежне планине⁷⁸ Сува планина, Стара планина, Чемерник, Варденик, Бесна кобила, Дукат, Герман, Козјак и Кукавица, а од река Нишава до изласка из Сићевачке клисуре, Јерма, Власина, Јужна Морава до изласка из Грделичке клисуре и горњи ток Пчиње. Равница је било мало, углавном око поменутих река. Територију су секла два велика попречна пута: Виа милитарис од запада на исток, долином Нишаве и "латински пут" који је ишао од Прахова на Дунаву долинама Тимока, Коритнице, Лужнице, Власине и Јужне Мораве до Скопља, укрштајући се на форуму у Ремезијани, једином градском центру области. Територија је била богата рудама те је административно била организована као рударски дистрикт под непосредном царском контролом из Рима, од 330. Цариграда, управно самостална у односу на суседне градове Наис,

Костић, Белоаланацка котлина, рукопис дисертације, 62, сматра да је северно од Нишаве граница ишла између Сињца и Осмакова на Бабину главу, а због једног споменика са грчким натписом из Осмакова, апстрахујући друге налазе са латинским натписима са истог локалитета.

⁷⁶ К. Лиречек, Војна цеста, 90; М. Милићевић, Краљевина Србија, 6, на почетку кланца где се Жежевица улива у Нишаву "по причању, у старо време била је граница између Србије и Бугарске".

⁷⁷ Територија ових 12 општина износи 6.333 км². Општине у Републици Србији 1995, Београд, 1996, 17, Издање Реп. завода за статистику.

⁷⁸ Paulinus Nolanus (Carmen XVII, 205-206) као житељ топле Кампаније око Напуља, говори, вероватно по причању Никете 398. у Ноли, о житељима ремезијанске области који су тврђи од њиховог леда, односно снежних зима. Гребени Суве планине, која се надноси над самом Белом Паланком (Ремезијаном) и Старе планине, које је Никета гледао сваког дана, били су покривени снегом од октобра до маја и чинили су (Стара - Nemus Mons; Сува - Suta Montana 1550. код К. Зена) "део познатог централног била или Catena Mundi" античких писаца (Ј. Цвијић, Сува Планина и карст Валојја, Гласник СГД 1, Београд, 1912, 96-97; Ф. Каниц, Србија II, 229, за кога је иначе Сува планина "рајски предео", исто, 191):.

Сердику и Скупи и са властитом епископијом. Материјално богатство области добило је свој израз у монументалним грађевинама и споменицима у Ремезијани, богатом грађанству (чиновницима, трговцима и др.) и високо развијеном духовном, културном и књижевном животу града, који је свој домет имао у богослову, песнику и мисионару Никети Ремезијанском.

ПУТЕВИ. Два главна поменута пута области, саградила је римска војска одмах по освајању, најкасније до 33. г.⁷⁹ с обзиром на њихов војни и привредни значај у овој граничној и рудничкој територији. Они су, као главни правци, какви су и данас, коришћени и пре Римљана, у праисторијско доба,⁸⁰ али су их Римљани проширили, насули и поплочали крупним камењем, стварајући од њих грађевине првог реда, као и од других важних путева у царству. Били су широки "девет корака или шест метара"⁸¹ да би се могла мимоићи двоја кола, а преко газова су подигнути камени мостови. На удаљености од једне миље (1482 м) налазили су се камени миљокази с натписом, на дан хода преноћишта (*mansio*), на краћим раздаљинама станице за замену коња и кола (*mutatio*) и гостионице (*tabernae*), а на одређеним местима објекти за обезбеђење - четвороугаона утврђења са округлим кулама (*castella*) или само куле (*turres*), који су у средњем веку коришћени као властелинска утврђења, касније од Турака као карауле и ханови.⁸² Писани извори, археолошки налази и предање потврђују овакво стање у ремезијанској области, где је римски плочник местимично сачуван до 16. века, а остаци друмских утврђења и до данас.

На *Via militaris* у ремезијанској области, по Јерусалимском итинерарију из 333. г.⁸³ поред мансија у Ремезијани (Бела Паланка) и Туресу (Пироту), биле су мутације *Ulmo*⁸⁴ изнад Тамњанице на Плочи, *Latina*⁸⁵ код Теловца, *Translitis* код Сукова и

⁷⁹ М. Мирковић, н.д., 75; К. Јиречек, Војна цеста, 77.,

⁸⁰ П. Петровић, Ниш у античко доба, 89.

⁸¹ К. Јиречек, Војна цеста, 77.

⁸² Исто.

⁸³ *Itinerarium Hierosolymitanum*, код К. Јиречека, Војна цеста, 184.,

⁸⁴ Улмо (*ulmus*, i = брест) на 19 миља од Наиса и 9 од Ремезијане. Налазио се око извора потока Малца. К. Милер га ставља код Црвеног Брега, неки аутори, супротно итинерарију, западно од Плоче. На истом месту очевидац Константин из Островице (Јаничарево успомене, Београд, 1986, 107, 237) ставља око 1460. г. "градић Та(м)јанице" који је поред пута. Види Ф. Каниц, нав. дело, 197; М. Костић, О улози и значају Сићевске клисуре за саобраћај, насеобине и људска кретања, Зборник радова ПМФ II, Београд, 1955, 96; П. Петровић у Историји Ниша I, 58.

⁸⁵ Ф. Каниц, н.д., 206; М. Гарашанин, н.д., 122; М. Костић, Белопаланачка котлина, 123, 211; П. Петровић, Ниш у античко доба, 94.

Ballanstra⁸⁶ код Димитровграда. Заштитни кастели и куле, поред оних уз побројане мутације, били су још Шупљи камен⁸⁷ код Вргу-динца, Мало Курило⁸⁸ код Ремезијане, Клисура⁸⁹, В. Суводол⁹⁰ испред Пирота, Крупац⁹¹ у пиротском пољу и на њиховим местима су стајале у турском времену карауле и ханови.⁹² Имена једног броја обновљених ремезијанских кастела од цара Јустинијана (Subaras, Tzertzenutzas, Pretzuries, Lutzolo, Spelunca, Scumbro, Graecus) изведена су од имена крчми (таберни) на овом и другим путевима области,⁹³ које су грађене исто од тврдог материјала.

На "Латинском путу"⁹⁴ који је са севера, из правца Тимакум Минуса, улазио на ремезијанску територију, први кастел и таберна били су на преседлини Бабина Глава, од чијег материјала је Митхад паша 1862. изградио нову караулу и хан, а следећи у Дољу⁹⁵ на десној обали Нишаве, где је касније, такође, био турски хан. Прошавши кроз ремезијански каструм, где се укрштао са Виа милитарисом, пут је настављао уз Коритничку реку испод поменутог утврђења на Малом Курилу, па поред античког насеља Мокре⁹⁶ долазио до Дивљане⁹⁷ где је на Игришту била таберна, од

⁸⁵ П. Петровић, Понишавље, 178 (два миљоказа, некропола и др.).

⁸⁷ М. Костић, Белопаланачка котлина, 26.

⁸⁸ М. Милићевић, Краљевина Србија, 181; Каниц, н.д., 201; М. Костић, Белопаланачка котлина, 26, 31.

⁸⁹ М. Костић, Белопаланачка котлина, 191.,

⁹⁰ Ф. Каниц, н.д., 206; М. Костић, Белопаланачка котлина, 123.

⁹¹ П. Петровић, Понишавље, 182 (грађевине, миљоказ и др.).

⁹² М. Костић, Белопаланачка котлина, рукопис дисертације, 219, 221.

⁹³ П. Петровић, Ниш у античко доба, 102.

⁹⁴ Антички пут од Бабине Главе до Ремезијане "у становништву познат као Латински пут" М. Костић, Белопаланачка котлина, 124; "долином Коритнице ишао је пут од памтивека", М. Милићевић, Краљевина Србија, 171; "антички пут који од Беле Паланке води ка Власини" Ф. Каниц, н.д., 225.,

⁹⁵ М. Костић, Белопаланачка котлина, 124 (Бабина Глава, од које је око 3 км југоисточно велико античко насеље Осмаково), 125 (Дол); Гарашанин, Археолошка налазишта, 122 (римске гробнице).

⁹⁶ По већем броју откопаних "античких темеља с необично великим, дебелим опекама", седам римских гробница с богатим прилозима и другим налазима, Каниц је (н.д., 225) закључио да је овде био један део ремезијанског града, али, с обзиром на удаљеност, Мокра је била посебно, развијено античко насеље. Види, Гарашанин, н.д., 122; М. Костић, Коритница, антропогеографска испитивања, САН, Сез, књ. 67, Београд, 1954, 236.

⁹⁷ На Игришту су, поред праисторијске керамике, констатоване и "римске развалине" (М. Костић, Коритница, 234, 240) и "шут од античке грађевине" (Ј. Ђуричић - М. Сладић, Рекогносцирање слива Коритничке реке, Центар за археолошка истраживања ФФ у Београду, рукопис, 1990, 6), а приликом проширивања пута 1977. откопана је римска гробница са ланчићем у прилогу, на доњем Игришту гроб без прилога. Код јаког извора Врбица, који је каптиран 1964., а вода одведена за Дивљану, манастир и одмаралиште, "налазило се мање античко насеље или велики грађевински објекат. Комади тесаног камена и

18. века турски хан, а у Врбици кастел. Следећа утврђења су била код Г. Коритнице⁹⁸ Бежишта и на вододелници код Ресника.⁹⁹ Низ реку Лужницу пут су обезбеђивала утврђења у Проваљенику, Љуберађи, Грнчару и Модрој Стени.¹⁰⁰ Низ Власину, под заштитом кастела у Свођу, Власотинцу и Конопници,¹⁰¹ пут је долазио до мансија или мутације Ad Fines¹⁰² код М. Копашнице. На изласку из Грделичке клисуре штитила су га утврђења на ушћу Козарске реке код Гределице.¹⁰³ Следећа мутација Anausage¹⁰⁴ била је код Џепа у клисури, а даље утврђење код Владичиног Хана на уласку у клисуру. На даљем путу кастели су били код Јелашнице¹⁰⁵ Прибоја, Корбевца¹⁰⁶ Врањске Бање, где је била мансио или мутација,¹⁰⁷ Врања¹⁰⁸ и даље према Куманову, где је пут излазио из ремезијанске области.

Овим Латинским путем епископ Никета је одлазио из Ремезијане у Солун, одакле је лађом путовао у Италију, Галију и Палестину, заобилазећи Наис на Виа милитарису због знатно дуже трасе, али и због јеретичког учења нишког епископа Боносија, кога је морао по одлуци сабора у Капуи 391. да одвраћа од погрешног учења.

Локални обласни путеви, који нису грађени и опремани као два описана, али који су били исто добро штићени, изводили су

тегула налазе се на сакупљеним гомилама које су сељаци правили чистећи своје њиве" (Ђуричић - Сладић, Рекогносцирање, 7). Касније су га користили Турци (М. Костић, Коритница, 234, 252).

⁹⁸ Нађена је античка керамика, а касније је на истом месту био средњовековни град са кулом 10x10 м (Ђуричић - Сладић, Рекогносцирање, 5).

⁹⁹ За Бежиште и Ресник код Каница, н.д., 220, 224.

¹⁰⁰ О овим кастелима Каниц, н.д., 220; М. Милићевић, Краљевина Србија, 18; Ђ. Златковић, н.д., 30; М. Милићевић, С Дунава на Пчињу, "малко више уз Љуберажду (Лужницу - Ж. Ј.) виде се по ивици од високих стена куле и градићи, које је време готово сасвим самлело, а под њима се налазе стари новци, оружје и друге старине".

¹⁰¹ Ф. Каниц, н.д., 277 (Свође), 281 (Власотинце), 282 (Конопница - 135x15 м).

¹⁰² В. нап. 58. "Латински град" у Пазаришту код М. Милићевића, 19; исто код Каница, н.д., 552 ("на ушћу Копашнице").

¹⁰³ Каниц, исто.

¹⁰⁴ П. Петровић, Ниш у античко доба, 103-104.

¹⁰⁵ Где је у истоименој реци испирано злато (С Душанић, Рударство, 32, нап. 177), а чије скупљаче је Никета превео из паганства у хришћанство, о чему Паулин 398. нише, обрађајући се Никети: "веште скупљаче злата у злато претварах" (P. Nolanus, Carmen XVII, 269).

¹⁰⁶ Ф. Каниц, н.д., 266-267.

¹⁰⁷ П. Петровић, Ниш у античко доба, 104; Каниц, н.д., 263.

¹⁰⁸ Ф. Каниц, н.д., 263.

остала античка насеља на главне путеве и, посебно, омогућавали несметан транспорт руде и ковина из брдских рудокопа и топионица и транспорт робе до њих.

Са *Via Militaris* водили су локални путеви: Ремезијана - Сићевачка клисура, десном обалом Нишаве, повезујући античка насеља у Моклишту, Дражеву, Врандолу, Крупцу и Градишту;¹⁰⁹ Ремезијана - Турес, десном обалом Нишаве, преко Клења, Љубатовице¹¹⁰, Сињца¹¹¹ Црноклишта¹¹² и поменутог Градишта код Беговог моста; Ремезијана - *Ferraria*, руднички пут који је водио до рудоносних античких локалитета Космовац¹¹³ и Вета¹¹⁴ под гребеном Суве планине; Турес - Тимакум Минус са околним античким насељима Нишор, Темска, Рагодеш и Осмаково;¹¹⁵ Турес - Лужница поред Костура, Раснице,¹¹⁶ Г. Крњина;¹¹⁷ Суково - Трн уз долину Јерме, поред Поганова, Планинице¹¹⁸ и Звоначке Бање.¹¹⁹

Са "Латинског пута" одвајали су се локални путеви: Лужница - Звоначка Бања повезујући античка насеља у Извору¹²⁰, Бабушници¹²¹, Столу, Камбелевцима¹²², Стрелцу¹²³; Заплањски пут Сво-

¹⁰⁹ М. Костић, Белопаланачка котлина, 206 (Моклиште, гробница), 26, 39, 172 (Врандол, кастел и насеље), 26, IX7 (Дражево, кастели Градац и Костел), 26, 198 (Крупац, насеље, гробље, кастел), 26, 180, 139 (Градиште, кастел).;

¹¹⁰ М. Костић, исто, 189 (Клење, римски каструм), 202 (Љубатовица, насеље); Гарашанин, н.д., 122.,

¹¹¹ М. Костић, Ђурђево Поље, антропогеографска проматрања, Гласник СГД, XXXII, 1, Београд, 1952, 31, 33 (кастел и насеље); Каниц, н.д., 558.,

¹¹² П. Петровић, Понишавље, 178, нап. 4.

¹¹³ М. Костић, Белопаланачка котлина, 29, 32, 196, сматра да је ту био рудник гвожђа и Прокопијев кастел *Ferraria*, који се сада зове Латинско кале, иначе утврђење "велико колико и белопаланачки град"; Гарашанин, н.д., 122.

¹¹⁴ Вета (*vetus, eris* - стар, древни) исто има стара шљакишта и остатке римске насеобине, М. Костић, исто, 170.

¹¹⁵ П. Петровић, Понишавље, 183 (у Нишору античка некропола и др; у Темској античка тврђава, насеље, натпис римски; у Рагодешу две мермерне иконе - Митра и трачки коњаник, натпис; у Осмакову античке грађевине, натписи римски и грчки и др.); М. Костић, Ђурђево поље, 31.;

¹¹⁶ К. Костић, Историја Пирота, 12, нап. 5; П. Петровић, Понишавље, 183 (у Расници плочица с представом Митре).;

¹¹⁷ Ф. Каниц, н.д., 219.;

¹¹⁸ П. Петровић, Понишавље, 183 (из Поганова рељеф са представом Зевса; из Планинице војничка диплома из 222. г.).

¹¹⁹ Ј. Ђирић, Насеља горњег Понишавља и Лужнице, Пиротски зборник, 8-9, Пирот, 1979, 151 ("рударска и топионичарска делатност"); Ђ. Златковић, н.д., 31 (римска бања, опеке, накит).

¹²⁰ Ђ. Златковић, н.д., 32 ("ископине згуре од гвожђа", насеље).;

¹²¹ П. Петровић, Понишавље, 183 (римско оружје, натпис).;

¹²² Р. Ајдић у Историји Ниша I, 41 (Стол, дачка сребрна фибула), 40 (Камбелевац, калуп за секиру); По Живановићу име од "*kampus beli*" - ратно поље.;

¹²³ Ф. Каниц, н.д., 277; Ђ. Златковић, н.д., 29 (кастел, римска војна опрема).;

ће - Наис, кога су штитили на ремезијанском делу кастели В. Боњинце¹²⁴ Завидници, Богдановац¹²⁵, Остатовица¹²⁶, Г. Присјан и Г. Крчимир¹²⁷. Свође - Власинско језеро, руднички пут првог реда са јаким обезбеђењем у Добром пољу¹²⁸, Броду, Црној Трави¹²⁹ и око самих рудокопа по Чемернику - Козлица, Лескова падина, Градачки поток¹³⁰ сви западно од Власине; Свође - Трн, долином Тегошнице са поменутим кастелима у Црвеној Јабуци и Шпају¹³¹; Ад Финес - Козарска река, за рудну зону у Буковику са кастелима у Самарници, Градишту и Дадинцима¹³²; уз реку Врлу у рудничку зону Власине, са кастелима Стража, Алакинце, Сурдулица, Д. Романовац, Битврђа и Масурица;¹³³ Корбевац - Крива Феја и даље преко границе за Босиљград и Пауталију (у Кривој Феји је био рудник олова и сребра)¹³⁴; Врање - Пауталија са кастелима у Првонеку и Старом Глогу¹³⁵; и други.

О неоспорно великом броју римских утврђења у нишкој и ремезијанској области писао је још њихов први истраживач Каниц¹³⁶ и изнео мишљење да је њихов већи део настао у време цара Валентијана (364-375) и Валенса (364-378), када пада и делатност епископа Никете, а ради одабране земље од навале варвара (Гота) преко Дунава. Тврђаве је градила локална милиција, која их је и чувала, јер су легије биле отпослате на границу. Мале тврђавске посаде (casstellani), које су се међусобно споразумевале сигналама¹³⁷, касније у миру, чувајући територију, надзирале су и још нероманизовано домаће становништво.¹³⁸

¹²⁴ Ђ. Златковић, н.д., 30; Ј. Ћирић, н.д., 137 (латинско гробље).,

¹²⁵ Ђ. Златковић, н.д., 29 (Богдановац, раније Кукавица, римско гробље, ковачница), 31 (Завидници, зидине, опеке, керамика).,

¹²⁶ М. Милићевић, Краљевина Србија, 18.,

¹²⁷ За Присјан и Крчимир в. Каниц, н.д., 198.;

¹²⁸ Велики римски кастел 150х60 м, испод кастела вештачка пећина, на 20-ак м античко црквште. Каниц, н.д., 277.,

¹²⁹ Исто (за Брод и Ц. Траву), 276.

¹³⁰ Исто, 274-276 (Козлица, водовод за испирање руде, натпис LEG VII CL, опеке, новац; Градачки поток 100х60 м).

¹³¹ Исто, 277; Ђ. Златковић, н.д., 34 ("градишта").;

¹³² Ф. Каниц, н.д., 279-280.;

¹³³ Исто, 268-269 (Алакинце, рудник и топионица; Д. Романовац велики кастел 120х40 м).;

¹³⁴ С. Душанић, Рударство, 30.;

¹³⁵ Ф. Каниц, н.д., 263.;

¹³⁶ Изазван ставом, како сам каже, "кабинетских археолога, који су се јако чудили великом броју античких кастела које сам нашао."

¹³⁷ Са места на коме је стајао кастел Врбица код Дивљане изврсна је прегледност нрема висовима на којима су стајала суседна четири кастела Курило, Г. Коритница, Бежиште и Ресник.,

¹³⁸ Ф. Каниц, н.д., 194-195.

Прокопијевих 30 кастела из ремезијанске области, чија су имена средином VI века записана на грчком, а дата у латинској транскрипцији у овој књизи, не могу се идентификовати.

ТВРЂАВА И НАСЕЉЕ РЕМЕСИАНА. Највећа античка тврђава и насеље ремезијанске области били су у самој Ремезијани.¹³⁹ До доласка Римљана о просторној и другој организацији места мало се зна.¹⁴⁰ Свакако је ту, на раскрсници путева важних за људска кретања још у праисторији, постојало трибалско село - дава (трач. насеље, село), које је, можда, пре доласка Келта постало утврђење - вриа, бриа (трач. бедем, тврђава, град), мада трибалско утврђење није потврђено.¹⁴¹ Скордисци, келтско племе које је своју власт из околине Београда распростраило и над Трибалима у Понишављу, почели су у II веку пре н.е. да граде утврђења - дунум¹⁴² те није искључено да су они подигли прве бедеме у Ремезијани. О предримском насељу на овом месту говори и налаз латенске троделне фибуле.¹⁴³

По окупацији области сместили су Римљани на овој стратешки важној тачки свој гарнизон. Затечено домородачко село, као и у другим примерима, морало је да снабдева логор храном и другим потребама, предајући му део својих производа и помажући војницима око обраде земље.¹⁴⁴ Изградњом великог римског каструма и његових објеката нестала су сва претходна трибалска и келтска здања. Импозантна тврђава трапезоидног облика, димензија 220 м на северу, 273 м на истоку, 214 м на југу и 200 м на западу, имала је 5 м дебеле зидове испуњене ломљеним каменом у кречном малтеру, обложене правилно клесаним и спојеним монолитним блоковима камена пешчара, са четвоространим кулама на градским платнима.¹⁴⁵ Насеље, у каструму и око њега, као седиште администрације богате рудничке области и војске, која је била од посебног значаја за организацију и контролу ремезијанске територије као царског домена, имало је брз развој.¹⁴⁶ За разлику

¹³⁹ Вероватно од трибалског (трачког) личног имена Ремезис (Ромезис), пре доласка Римљана можда са другим суфиксом. Мање је вероватна веза са келтским племеном Реми. Види Ф. Папазоглу, Племена, 192.

¹⁴⁰ С. Гушић, Урбанизам Ремезијане од Т до VI века, Саопштења XIX, Београд, 19Х7,29.

¹⁴¹ О трибалским утврђењима (бедемима) од земље и дрвета (цер) око VIII века пре н.е. види М. Стојић, Гвоздено доба у Поморављу, Галерија САНУ, изл. св. 22, Београд, 1991,8-9.

¹⁴² Ф. Папазоглу, 196.

¹⁴³ М. Гарашанин, н.д., 23-24.

¹⁴⁴ П. Петровић, Ниш у античко доба, 49.

¹⁴⁵ Гушић, н.д., 24.

¹⁴⁶ Исто, 29.

од околног домородачког становништва, богати житељи Ремезијане били су или римског порекла или романизовано домаће становништво које је прихватило латински језик и културу. Међу њима је поникао и одрастао будући епископ Никета, који је имао да изврши велику мисију христјанизације, а тиме и коначну романизацију домаћег трибалског становништва ремезијанске области.

ДОМОРОДАЧКА ТРИБАЛСКА СЕЛА. Основну масу становништва области чинили су житељи домородачких села (лат. *vicus, vici*) организовани до добијања римског грађанског права 212. г. у *civitates peregrinae* - перегрина села, општине, жупе (лат. *peregrinae*, ае - туђин, неграђанин), са локалним старешинама на челу.¹⁴⁷ Дуго су били под војном управом и морали су, заједно са војницима, да обављају део послова у рудницима, или део пољопривредних послова за потребе војних логора. Основно занимање били су им пољопривреда и сточарство, а од занатства производња грнчарије и одевних предмета, док су, поред рада у рудницима, били упошљавани и у цигланама, црепанама и каменорезачким радионицама, чији су производи били стално тражени.¹⁴⁸ Да су ова села старија од Римљана у овом крају, односно да је ремезијанска област била добро насељена и у праисторији, говоре многи археолошки налази, а да су села наставила да живе на истим локацијама и по римској окупацији, документује антички археолошки материјал. Само у ближој околини Ремезијане то потврђују следећа праисторијска, а потом античка насеља, чији је просторни и временски континуитет неспоран.

Најпре, сама Ремезијана, затим Мокра¹⁴⁹ (локалитет Врело, камена секира из неолита и бакарна "крстава секира" из енеолита), Клисуре¹⁵⁰ (лок. Дубрава, две неолитске секире и др.), Г. Глама¹⁵¹ (лок. Дубја Чесма, налази винчанске културе), Чи-

¹⁴⁷ М. Мирковић, н.д., 78; П. Петровић у Историји Ниша И, 55. У доба цара Клаудија (41-54) извесни Гај Бебије Атик био је префект цивитатум Мезије и Трибалије. Ф. Папазоглу, Племена, 53.

¹⁴⁸ С. Душанић, Рударство, 26; М. Мирковић, н.д., 86-87.

¹⁴⁹ М. Костић - Ж. Мартиновић, Туристички центар Дивљана, Гласник СГД, ЛП, 2, Београд, 1972, 130. За антику в. нап. 96 и још: лок. Надгробништа, гробница са прилозима, међу којима и златни прстен из IV века са грчким натписом "Нека је срећан онај ко га носи", уп. М. Костић, Коритница, 236, и налаз (1954) античког калупа за прављене стаклених перли, сада у нишком музеју. П. Пејић, Ремезијана, рукопис дипломског рада, Филозофски факултет Београд, 1979, 43, 74.

¹⁵⁰ М. Костић, Белопаланачка котлина, 191. Из антике римске гробнице са прилозима, керамичке водоводне цеви, новац, прстен и др.

¹⁵¹ Р. Ајдић, н.д., 36; О средњовековној (можда и античкој) рударској делатности М. Костић, Белопаланачка котлина, 139; Гарашанин, 24.

флик¹⁵² (лок. Градиште, бронзаноопска глачана камена секира), Осмаково¹⁵³ (лок. Страње, праисторијско насеље винчанске културе), Вргудинац¹⁵⁴ (лок. Јасеновик, "густо концентрисан археолошки материјал, који показује веома широк хронолошки распон настањивања овог простора ... од периода неолита - старчевачка култура, па све до периода средњег века"), Д. Коритница¹⁵⁵ (лок. Змејанци, на површини од око 10 ха остаци насеља из енеолита и бронзаног доба, камени жрвњеви, керамика и др.), Дивљана¹⁵⁶ (лок. Игриште, праисторијска керамика бронзаног доба - фаза Медијана и лок. Вртоп, гробне јаме са пепело- м покојника и керамичким прилозима), Вета¹⁵⁷ (спирална наруквица с почетка гвозденог доба, огрлица, дачки сребрни торквес с краја гвозденог доба), Црнче¹⁵⁸ (земљано лонче са костима и бронзаном стрелицом), Ново Село¹⁵⁹ (лок. Дуб, насеље из гвозденог доба), Моклиште¹⁶⁰ (из средине гвозденог доба, метални предмети - гробни налаз), Станичење¹⁶¹, (с почетка гвозденог доба секира и тумулус), Г. Стрижевац¹⁶² (лок. Бербеч, керамика из бронзаног и гвозденог доба - Бесараби фаза), Бабушница¹⁶³ (секира с почетка гвозденог доба, гвоздени мач из III века пре н.е.), Камбелевац¹⁶⁴ (с почетка гвозденог доба калуп за ливење секира, микенски тип, импорт или рад грчког путујућег ливца), Стол¹⁶⁵ (дачка сребрна фибула с краја

¹⁵² П. Пејић, Археолошко благо Понишавља (каталог изложбе), Пирот, 1983, 5; Љ. Ђуричић - М. Сладић, Рекогносцирање, 2. Из античког периода је наруквица од стаклене пасте из гроба на лок. Ђерине. П. Пејић, Ремезијана, 72.

¹⁵³ М. Гарашанин, н.д., 46; М. Костић, Ђурђево поље, 31; Р. Ајдић, н.д. За антички период в. нап. 115 и Гарашанин, н.д., 170.

¹⁵⁴ Љ. Ђуричић - М. Сладић, Рекогносцирање, 9; Гарашанин, н.д., 24. За антички нериод М. Гарашанин, 121 и М. Костић, Белопаланачка котлина, 173.

¹⁵⁵ Љ. Ђуричић - М. Сладић, н.д., 3. Из античког периода лок. Гродска са римским темељима и опекама и базимент стуба, в. М. Костић, Коритница, 240 и Ђуричић - Сладић, Рекогносцирање, 3.

¹⁵⁶ Љ. Ђуричић - М. Сладић, н.д., 6. Налаз из Вртопа (1972) приликом копања великог базена за врелски водовод. За антички период в. нап. 97 и још: темељи зграде и шест гробова у правилном реду са главама на западу, изнад пута за манастир св. Димитрије (1952); римски новац и гвоздена стрела у Вртопу; две гвоздене стреле близу школе на лок. Шопа.

¹⁵⁷ Р. Ајдић, н.д., 40-41 и Гарашанин, н.д., 24. За антички период в. нап. 114.

¹⁵⁸ М. Гарашанин, н.д., 24. Из антике, поред поменутог кастела, латинска црквишта, опеке, гривне и др. М. Костић, Белопаланачка котлина, 21N.

¹⁵⁹ М. Гарашанин, н.д., 24. на истом месту остаци римске грађевине са танком и кровном опеком, Ђуричић - Сладић, н.д., 9.

¹⁶⁰ Р. Ајдић, н.д., 41. за антику в. нап. 108.

¹⁶¹ Исто, 40; Гарашанин, 46. За антику в. Градиште код Беговог моста и М. Гарашанин, 171 - у тумулусу Магулка нађена римска грнчарија.

¹⁶² Љ. Ђуричић - М. Сладић, н.д., 6.

¹⁶³ Р. Ајдић, н.д., 40-41. За период антике в. нап. 121.

¹⁶⁴ Исто, 40. Б. нап. 122.

¹⁶⁵ Исто.

гвозденог доба), Пирот (лок. Пиротска тврђава, налази из енеолита култура Бубањ-Хум, сребрна огрлица из гвозденог доба), Крупац¹⁶⁷ пиротски (тумулус из средине гвозденог доба), Суково - Звонце¹⁶⁸ (лок. Шумје, из гвозденог доба разни бронзани и месингани предмети за одећу и коњску опрему - гробни налаз) и др.

Захваљујући новијим археолошким истраживањима, сазнајемо нешто више о домородачким селима ремезијанске античке области. На локалитету Мађилка (могилка) испред Пирота, откривена је (1988) некропола, вероватно трибалска, с почетка гвозденог доба. У преко 40 гробова положене су керамичке урне са остацима спаљених покојника. У урнама и око њих, полагани су метални (стрелице, ножеви, игле) и керамички предмети (шоље, пехари, зделе). Нађена је и обредна кадионица - светиљка.¹⁶⁹ На истом месту, "поред пута за Ремезијану", налазило се од IV до VI века н.е. сиромашно домородачко приградско насеље Туреса. Откривени су остаци седам кућа, полуукопаних земуница дим. 3-5 м, чији распоред упућује на праве улице. Ове куће, од плетера и облепљене блатом, биле су правоугаоне, са кровом на две воде, који су држали дрвени диреци.¹⁷⁰ У недалекој М. Лукањи под Старом планином, античким Хемом, постојало је домородачко село (vicus) чији су се житељи спаљивали и у III и у VI веку н.е., што је документовано гробним прилозима међу којима су били и новци цара Каракале (211. г.) и Лицинија (324. г.). Остаци спаљених покојника нису стављани у урне већ су сипани директно у кружну гробну јаму која је покривана већим каменом и затрпавана. Зидови сва 34 гроба нису нагорели, што значи да је кремација вршена ван места сахрањивања.¹⁷¹ Тек превођењем у хришћанство домородачких Трибала престало је, боље рећи забрањено је, спаљивање покојника у ремезијанској области. Несумњиво, улога и проповеди епископа Никете у овом чину били су одлучујући, као и при укидању домородачког трачког обичаја приношења крвне људске жртве паганском богу Збелтиурду, који је обожаван, уз мистичне ритуале, у пећинама или на планинским врховима.¹⁷² Покрштавањем својих парохијана Никета је ове обичаје заувек укинуо и стога га његови савременици славе, најпре Паулин (398) стиховима: "Где беху обичаји зверова, тамо је сада лик анђела. У

¹⁶⁶ П. Пејић, Археолошка истраживања (каталог изложбе), Пирот, 1991, 3; Р. Ајдић, н.д., 41. М. Гарашанин, н.д., 46.

¹⁶⁷ М. Гарашанин, н.д., 46; Р. Ајдић, н.д., 41. За антику в. нап. 91.

¹⁶⁸ П. Пејић, Археолошко благо, 5. За период антике в. нап. 119.

¹⁶⁹ П. Пејић, Археолошка истраживања, 3.

¹⁷⁰ Исто.

¹⁷¹ Исто, 5.

¹⁷² Р. Вулпе, н.д., 55-56; К. Лиречек, Историја Срба I, 14.

пећинама борави праведник који је ту живео као злотвор", а затим св. Јероним (403): "Зверски Беси ... који су некада приносили људску жртву, изменили су се на славу Христову."¹⁷⁴

ВИЛЕ. Својеврсна насеља представљала су пољска добра, мајури (лат. *villa rustica*), која су имала свој урбани део и омеђен земљишни појас. Ова добра додељивала је држава војним ветеранима, пензионисаним чиновницима и градској аристократији.¹⁷⁵ Виле, као земљишни комплекси, су формиране на делу једног или два суседна сеоска атара. Због примене савременијих оруђа за рад, на њима је производња била напреднија него у суседним домородачким селима. Поред упослених робова, обавезе у работи према овим латифундијама имали су вероватно и суседни зависни сељаци. Називи вила носе, готово увек, латинска имена и завршавају суфиксом - иана. Такве су у области Ремезијане биле *Lamroniana*, *Primiana* и *Longiana*, поред којих су били и кастели истог имена¹⁷⁶ али чија убикација остаје отворена. Археолошки су, међутим, документоване неке (вероватне) виле у непосредној околини града.

Код железничке станице у Белој Паланци откривена је, приликом изградње железничке пруге 1887. г, велика вила (в. слику) димензија (најмање) 63х55 м, површине око 3.600 м². Грађена је од тврдог материјала: ломљеног камена, облутака и опека, у јаком кречном малтеру. Унутар зграде је било четворострано двориште окружено портиком (трем) са свих страна. Подови просторија су били од опека. Из једне просторије, у којој је била засвођена керамичка пећ, грејао се цео објект. Многобројне просторије служиле су за становање и ускладиштење пољопривредних производа, алата и др. У близини су били, вероватно, и други, у првом реду, привредни објекти.

Друга вила у белопаланчком пољу била је поред извора на месту Слатина, на десној обали Нишаве, близу засеока Драчје, где је нађено доста уломака античких опека и посуда.¹⁷⁸

¹⁷³ Paulinus Nolanus. Carmen XVII, 225-228.

¹⁷⁴ М. Јевтић, Свети Нићета из Ремесијане, Преглед цркве епархије нишке, бр. 7-8, Ниш, 1937, 247.

¹⁷⁵ М. Мирковић, н.д., 85-86; К. Јиречек, Историја Срба I, 19-20. Војна служба трајала је 20-25 г. До цара Септимија Севера (193-211) војници нису могли да се жене и тек по отпусту из војске легализовали би своје ванбрачне заједнице и пород, а од државе добијали земљу, семе, стоку и робове за даљи живот. С. Север им дозвољава да се жене и са породицама живе ван војног логора, а цар Александар Север (222-235) још и да у околини војног логора добијену земљу, ослобођену од пореза, могу наслеђивати, али не и продавати.

¹⁷⁶ Византијски извори I, 60, 63-64; Ф. Папазоглу, н.д., 199.,

¹⁷⁷ С. Гушић, н.д., 27-28, 33-34; П. Пејић, Ремезијана, 16, 30.

¹⁷⁸ П. Пејић, Ремезијана, 18.

Код Дивљане, на месту Игриште, констатовани су "остаци већег грађевинског објекта" са комадима танке опеке и римским керамичким материјалом.¹⁷⁹ И данас се на овом месту, источно од друма, при дубљем орању одваљују римске "тугле" из зидова са кречним малтером. Ипак, без детаљнијих археолошких истраживања намена овог објекта остаје хипотетична, као и веза садашњег назива села са латинским, евентуалним називом виле Diviana, који би после VII века добио словенске облике Дивљан и Дивљана.¹⁸⁰

Усред доњокоритничког поља, далеко од главних путева, а поред јаког извора, стара Гродска са својим античким материјалом (в. нап. 155) могла је да буде вила рустика, као и антички објект у Гушевцу усред мокранског поља¹⁸¹ источно од друма. Сви локалитети су јужно до Ремезијане, поред пута за Скупи. На 2 км од града налази се Гушевац, на даља 2 км је Игриште, а на следећа 2 км Гродска.¹⁸²

У овој врсти насеља, где се говорило и мислило латински и где су слављени римски богови, као у Ремезијани, христјанизација је извршена знатно лакше и раније него у суседним домо-родачким селима.

РУДАРСКА СЕЛА. Основна привредна делатност ремезијанске области, са становишта фиска, било је рударство и оно је одредило административно уређење области као рударског дистрикта. Рударство и металургија у трибалском Поморављу и Понишављу били су познати давно пре римске окупације, о чему сведоче калупи за ливење са ранотрибалског локалитета Градац

¹⁷⁹ Љ. Ђуричић - М. Сладић, Рекогносцирање, 7. Види нап. 97.

¹⁸⁰ Уп. формирање словенског облика Липљан из лат. Ulpiana (Византијски извори I. 56). Облик Дивљан забележен је 1595. г. као име (овог) села у пиротској нахији (Р. Тричковић, Манастири у околини Пирота крајем XVI века, Зограф 12, Београд, 1981, 86, са погрешном убикацијом код села сличног имена у радомирској нахији). Облике Дивјана и Дивљана, као једновремене, забележио је у самом селу А. Белић 1901. г. (Дијалекти источне и јужне Србије, Београд, 1905. Први облик, као претежнији, уписан је и на карти). Индикативно је да је на Игришту у XVIII и XIX веку био турски чифлик са кулом, привредним зградама и ханом (М. Костић, Коритница, 212), затим манастирски посед (што је по предању био и пре турске окупације), а од 1946. до данас државно пољопривредно добро са модерним привредним објектима (М. Костић, Коритница, 231). На евентуални пронијски посед у средњем веку упућивао би суседни манастирски топоним Слави двор. За други манастирски топоним Робов дол, који се наслања на Игриште, преноси се предање да су ту "у старо време" живели робови, запослени у цигларским и лончарским радионицама поред реке (од 1982. акумулационо језеро), а Ф. Каниц (Србија II, 225) ту помиње античке рушевине.

¹⁸¹ ЈБ. Ђуричић - М. Сладић, Рекогносцирање, 7.

¹⁸² Исто, 2. Аутори примећују да је у релативно малој Коритничкој котлини "број археолошких налазишта изузетно велики".

код Ланишта близу Јагодине из VIII века пре н.е. Каснији освајачи трибалских земаља, келтски Скордисци, настављају експлоатацију и прераду руда и кују свој новац.¹⁸⁴ Доласком Римљана, рударска активност је значајно интензивирана и усавршена, а по једној оцени, у балканским провинцијама "римска *metalla* била је наставак примитивног испирања злата и магнетског гвожђа староседелаца".¹⁸³ Поред рудокопа биле су топионице, рударска села и утврђења настањена војницима који су надгледали руднике и околне путеве. Основна радна снага у рудокопима и топионицама били су околни сељаци и војници¹⁸⁶ а довођени су и искусни рудари из других крајева, у првом реду трачки Беси и илирски Далмати. О Бесима као рударима у ремезијанској области и њиховом покрштавању од епископа Никете, опширно говори савременик епископ нолански Паулин, у оди посвећеној Никети¹⁸⁷, док о другима сведочи топоним Далматас из средине VI века, забележен у ремезијанској области.¹⁸⁸ Изгледа да је довођење и насељавање извршних беских рудара¹⁸⁹ у рудоносну ремезијанску област било знатно и да су се њихове рударске колоније као етничке и културне целине очувале све до евангелизације, коју је мукотрпно извршио Никета крајем IV века, након чега су се претопили у аутохтоно трибалско становништво области.¹⁹⁰ На рударску делатност упућује и обласни кастел *Ferraria*.¹⁹¹

¹⁸³ М. Стојић, Гвозедно доба у Поморављу, 10.

¹⁸⁴ Ф. Папазоглу, Племена, 155-158.

¹⁸⁵ К. Лиречек, Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку, Зборник К. Ј. Београд, 1959, 254.

¹⁸⁶ С. Душанић, Рударство, 26. За ангажман војника види горе нап. 56 и 130.,

¹⁸⁷ P. Nolanus, Carmen XVII. 205-216..

¹⁸⁸ Византијски извори, 63.

¹⁸⁹ О Бесима, који су живели око Филипопоља (Пловдив), Родопа и Риле, али који су делом насељавали и јужне падине Витоше у провинцији Дакији Медитеранеи у којој је била и ремезијанска област, као извршним златарима и рударима, од којих су и Римљани преузели једну врсту мине називајући је "бесијски ноткоп" (*cuniculi more Bessorum*), и као извршним војницима који су са германским и малоазијским најамницима чинили елитне јединице још и у доба цара Тустинијана, али и као тврдокорном горштачком нлемену које је жилаво исповедало своју прастару веру (често са крвном жртвом) и чувеним Дионисијевим храмом у Родонима, који је посетио и цар Александар Македонски, види опширније у К. Лиречек, Војна цеста, 99-101.

¹⁹⁰ Саопштења о дугој и тешкој евангелизацији ових беских енклава по рударским селима ремезијанске области (углавном око Власине и Врле), Паулин је без сумње добио од самог Никете приликом његове посете Ноли 398. г. О целој ствари Паулин усхићено говори одмах по Никетином одласку, помињући изриком Бесе са свим пратећим и добро познатим атрибутима ("Беси, тврђи од њиховог леда", "који су у боју непобеђени и увек одбијају да вратове предају ропству", "злато које раније скупљаху са земље сада душом добијају с неба", "веште скупљаче злата у злато претварах"), што се код каснијих интерпретатора овог места погрешно тумачи и Беси, иако у епизодној улози, узимају за основно становништво области, супротно сазнањима савремене науке. О томе в. даље.

¹⁹¹ По М. Костићу Космовац код Б. Паланке, по С. Душанићу у Власини.

У Regio Remesianensis су писмено и материјално документиовани антички рудници бакра, железа, олова, сребра и злата, и ако је средњевековна рударска активност умногоме уништила римска рударска и топионичарска постројења.¹⁹² У непосредној околини града експлоатисани су бакар и гвожђе у Космовцу и Вети и племенити метали у Г. и Д. Глами.¹⁹³ На осталој територији племенитих метала је било око Јелашничке и Корбевачке реке (в. нап. 105) и Криве Феје, све у врањском крају¹⁴⁴, олова око Рупља, а гвожђа у долинама Јерме и нарочито Врле и Власине, где је најгушће, као и у средњем веку, била сконцентрисана производња и прерада гвоздене руде. У римско време, сливови река Врле и горње Власине били су прекривени рударским окнима, топионицама и рударским селима, добро заштићени кастелима, Ово стање касније преузима и одржава византијска управа, од ње српска, а од ове турска. Тако је нпр. 1570. г. у овој области добијено 23 тоне сировог гвожђа.¹⁹⁵ Топионице у овом рудоносном крају, које су потпаљене још у античко доба, престале су да се пуше тек средином XIX века, када се у балканским земљама појавило знатно јефтиније западноевропско гвожђе.¹⁹⁶

О ремезијанским фабрикама и занатским радионицама за прераду метала не знамо ништа, иако је њихово постојање несумњиво. Део добијеног метала је сигурно задржаван за локалне потребе, део је упућиван у нишке и сердичке војне фабрике и царске радионице за израду сребрног и златног посућа¹⁹⁷, али је главнина металних слитака транспортована у престоницу, најпре у Рим, а после 330. г. у Цариград, где су биле главне ковнице новца и војне фабрике.¹⁹⁸ Пuteви транспорта били су напред поменути Виа милитарис и "Латински пут" до пристаништа у Солуну. Из престонице до рударских и других насеља у области метал се враћао у облику царског новца, оружја, оруђа и луксузних предмета.

Са покрштавањем житеља бројних рударских насеља, које су, како је већ речено, добрим делом чинили импортовани Беси, окончан је процес християнизације, а тиме и романизације ове

¹⁹² С. Душанић, Рударство, 32, 27. М. Костић, Белопаланачка котлина, рук. дисерт., 17-18, 205-206.

¹⁹³ М. Костић, исто. Бакарна руда у атарима наведених села "садржи нешто сребра", а у ветском руднику бакра последњи пут је радила једна шахта између два светска рата (1918-1941). На атарској међи Г. и Д. Гламе и данас, у комплексу зиратне земље, постоји топоним Таме. Космовачки рудници гвожђа "допринели су богатству града Ремезијане".

¹⁹⁴ С. Душанић, Рударство, 30, 32.,

¹⁹⁵ А. Стојановски, Врањски кадилук у XVI веку, Врање, 1985, 116.

¹⁹⁶ Исто, 117.

¹⁹⁷ Уп. П. Петровић, Ниш у античко доба, 126-134.,

¹⁹⁸ М. Мирковић, н.д., 88.

области. Да је у рударским селима убрзо устројена нова верска организација потврђују остаци црквених грађевина у Добром Пољу код Црне Траве и "латинско црквиште" на месту Домјаница у Космовцу, код Беле Паланке, где је, без сумње, био храм св. Козме и Дамјана, по коме је настао словенски назив села Козмовац, данас Космовац.¹⁹⁹

СТАНОВНИШТВО ЕПИСКОПИЈЕ

На основу писаних извора и археолошких налаза утврђено је да су основно становништво античке ремезијанске области чинили трачки Трибали. Поред њих, настањених по целој области, живели су у мањем броју, као управни, војни и трговачки слој, потомци Римљана и романизованих инородних досељеника, смештени у граду Ремезијани, пољопривредним вилама и војним гарнизонима, и мали број трачких Беса, са нешто илирских Далмата и Дарданаца, по рударским селима. Све њих је у IV веку, по успостављању црквене организације, имао да християнизује епископ Никета са својим свештеницима.

Како је историја и улога романског градског елемента углавном позната, а о Бесима и другим увезеним рударима већ је било речи, шире ћемо се осврнути на Трибале као главно становништво области, имајући у виду њихову кључну улогу у мисији покрштавања, али и по доласку Словена, јер је можда њихов "удео у нашем билошком пореклу врло знатан, можда чак и већи од словенског".²⁰⁰

Када је на територији Србије у VIII веку пре н.е. започела култура гвозденог доба, истовремено се завршавао процес диференцирања средњобалканских племена, будућих историјских народа, Трибала (настањених у Шумадији, Поморављу, источној Србији и даље на исток до Искера), Дарданаца (Косово и територије између Ибра, Западне и Јужне Мораве) и других. Према античким писцима, Трибали су припадали Трачанима и били су њихов најзападнији део, док су Дарданци били илирско племе.²⁰¹

Најстарија ранотрибалска утврђења из VIII века пре н.е. подизана су поред прилазних путева који су водили у поморавске котлине - Врањску, Нишку, Алексиначку, Јагодинску, Крагујевачку и др., чинећи одбрамбене системе ових регија и контроли-

¹⁹⁹ О овим црквиштима види даље. Космовац под овим именом забележен и 1564. у пописном дефтеру нишког кадилука. Историја Ниша I, 1983, 109.

²⁰⁰ П. Ивић, Српски народ и његов језик, Београд, 1986, 24.

²⁰¹ Д. Срејовић, Културе бронзаног и гвозденог доба. историја српског народа I, Београд, 1981, 48-61; М. Гарашанин, Гвоздено доба у Поморављу. Галерија САНУ, Београд, 3-4; Ф. Папазоглу, Племена, 54-64, 161-209.

шући кретање моравском и суседним долинама. У утврђењима је живео управно-војни staleж, а у отвореним насељима око њих остали трибалски народ. Са локације Градац код Јагодине археолошки налази показују да су основна занимања раних Трибала били земљорадња (највише је гајен просо, затим јечам, две врсте пшенице, сочиво, грашак, лан за одевање и добијање уља, зова) и сточарство (највише су гајене овце и козе, затим свиње, говеда, коњи). Ловљени су јелени, срне, дивље свиње, зечеви и птице. Од оруђа су нађени калупи за ливење метала и камени жрвњеви за скидање кошуљице и млевење жита. Од занатства посебно је било развијено лончарство.²⁰²

Басен Јужне Мораве, у чијем ће југоисточном делу касније бити формирана област и епископија ремезијанска, такође је био настањен Трибалима и чинио је јединствено етнокултурно подручје са осталим трибалским територијама до Колубаре, Дунава и Искера, што документује археолошки материјал са 27 налазишта од Бујановца до Димитровграда и Алексинца.²⁰³ Археолошки налази потврђују такође да ово етнокултурно јединство није прекидано ни касније и да су југоисточне, јужне и југозападне границе овог басена (без можда изворишног дела Биничке Мораве, који задире дубље у Косово) биле "истовремено и границе Трибала према суседним народима"²⁰⁴ Дентелетима око Струме, Пеонцима око Вардара и Дарданцима на Косову. Како је јужно-моравски басен најистуренији трибалски део према Македонији и Хелади, то је он био и "највише изложен утицају грчке цивилизације" и истовремено представљао базу трибалских војних и пљачкашких похода на грчке и македонске градове.²⁰⁵

У хеленску литературу Трибали и њихове земље улазе први пут преко историчара и географа Хекатеја, око 500. г. пре н.е., вероватно на основу извештаја грчких трговаца. Вести из Хекатеја преноси Херодот у своју чувену историју око 440. г. одакле сазнајемо о Трибалској равници у Поморављу и рекама Angro (Западна Морава са Ибром) и Brongo (Јужна и Велика Морава) која се улива у Истар (Дунав). Око 410. г. историчар Тукидид пише да су Трибали одраније аутономни, да им је источна граница на реци Искеру и да су у рату са Трачанима победили одриског краља Ситалка 424. године.²⁰⁶ Ефор детаљно описује (а Диодор и Ајнеја

²⁰² М. Стојић, н.д., 7-14. Види напред нап. 141.

²⁰³ М. Стојић, Басен Јужне Мораве у ранотрибалском иериоду (VIII-VII век пре н.е.). Културе гвозденог доба југословенског Подунавља, Београд, 1994, 91-99.

²⁰⁴ Исто, 96, 98. Уп. Ф. Папазоглу, н.д., 355.

²⁰⁵ исто, 98.

²⁰⁶ Ф. Папазоглу, Племена, 47-48. У овој студији дати су сви изворни подаци античких писаца о Трибалима, у оригиналу и на српском.

преносе) трибалско пустошење и пљачкање далеког грчког града Абдере на егејској обали 375. г. који од потпуног разарања спашавају Атињани под заповедништвом Хабрије, одбивши преко 30.000 трибалских ратника предвођених Халесом. Један део заробљених Трибала одведен је у Атину и то је био први сусрет Атињана са једним средњобалканским народом. Трибали стално врше пљачкашке походе и на суседну Пеонију и Македонију из својих база у јужноморавском басену, а 339. г. ратују у Добруци са скитским краљем Атејем.²⁰⁷ Иначе, V и IV век пре н.е. били су време процвата моћне трибалске заједнице (државе), првенствено у Поморављу које преплављују луксузни грчки предмети, а домородачку културу захвата процес хеленизације.²⁰⁸ У ово време Трибали, поред историјске и географске литературе, улазе и у грчку митологију ("Тереине, Стримонова кћи и Арес родили су кћер Трачанку; њоме се оженио Трибалов син Хипонус и она му роди кћер по имену Полифонта"), комедије (Кратин, Аристофан у "Птицама", Еубул у "Ортанису"), беседе (Исократ у "О миру" и "Панатенајска беседа" - где трибалску слогу упоређује са спартанском, Демостен у "Против Конона"), етнографске списе (Исигон о злим - урокљивим очима, Алексид о приношењу жртве) филозофске расправе (Аристотел о трибалском лапоту у "Топика") и др.²⁰⁹ Атињани су, како је већ поменуто, упознали Трибале преко заробљеника из боја код Абдере и, чини се, да су њихов изглед, понашање и обичаји деловали на хвалисаве и надмене Хелене доста суморно, те су у грчку литературу Трибали ушли као неваљалци, некултурни варвари, који имају чудне обичаје и натприродне моћи. Говорећи о трибалској озлоглашености у Атини као народа који има моћ злих очију, односно да погледом урочи, Ф. Папазоглу претпоставља да су можда "Трибали били светлије расе и крупнијег стаса него Медитеранци и да су самом својом појавом ... дивљачни, обучени у коже, тетовирани, са шареним накитом и другим украсима, сурови и погледа оштрог ... могли да изазову утисак људи посебне врсте, којима је својствена нека магијска моћ".²¹⁰

Бурна политичка историја моћног трибалског народа смирена је у време македонских краљева Филипа II и Александра Великог. Привремено покоравање Трибала извршио је 339. г. Филип II, а коначно Александар 335. г., када је са великом војском долином Струме и преко Хема избио на Дунав. Победивши три-

²⁰⁷ Исто, 12-15, 20. Цар Александар је касније прекоревао Македонце: "Филип вас је затекао као бедне номаде, који заоденути већином у коже, пасу по планинама своје малобројне овце и боре се око њих без много успеха са Илирима, Трибалима и Трачанима."

²⁰⁸ Д. Срејовић, н.д., 61.

²⁰⁹ Ф. Папазоглу, н.д., 56, 64-68, 374-381.

²¹⁰ Исто, 380-381.

балског краља Сирма на реци Лигену, Александар се тријумфално враћа у Македонију. Због припреманог напада Аутаријата, који су били у то време на трибалској земљи око састава две Мораве, није искључено да се македонска војска, или неки њени делови, у повратку кретала долинама Нишаве и Јужне Мораве.²¹¹ О "цару Александрији" је до XIX века сачувано предање у пиротском крају.²¹² По К. Руфу Александар је касније, говорећи о својим војним и политичким успесима, увек помињао и Трибале ("Покорио сам Тракију и Илире, господарим Трибалима и Медима", "да и не говорим о Илирима, Трибалима, Беотији, Спарти, Ахајцима, Пелопонезу, које сам покорио, неке сам, повевши на њих војску, друге, помоћу својих војсковођа").²¹³ За време Александрових освајања на истоку, у којима су учествовали и трибалски одреди,²¹⁴ намесник над трибалским земљама био је његов војсковођа Антипатар. После цареве смрти (323), када се приступило подели царства, европски део је подељен линијом Искер - Несус између Лизимаха, који је добио на управу Тракију и Антипатра који је задржао трибалске, дарданске, македонске, епирске и грчке земље као стратег аутократор.²¹⁵ Македонским освајањем Трибали су уведени у хеленистички свет, али и скинути са политичке позорнице, и тако ослабљени, наставили деловање у склопу туђих политичких заједница.

Краткотрајна освајања илирских Аутаријата дела трибалских земаља, нису се, изгледа протегла на трибалске земље између Нишаве и Јужне Мораве. Евентуално запоседање јужноморавске долине окончано је најкасније 310. г. када су Аутаријати пресељени око Орбела. У ово време, према једном податку сачуваном код Страбона, Трибали су се "пужали од Агарјана (око Струме и Брегалнице) до Истра (Дунав) на дужини од 15 дана хода".²¹⁶

Поновно самостално организовање Трибала ирекинуто је доласком келтских Скордиска 279. г. пре н.е., када између ова два

²¹¹ Исто, 23-25, 79-80. У науци је изнето и мишљење да је река Лиген Нишава. Исцрпан извештај о Александровом походу на Трибале сачинио је учесник похода Птоломеј Лаг, каснији оснивач династије у Египту која завршава краљицом Клеопатром.

²¹² Исто, 378. По причи коју је С. Тројановић (Лапот и проклетије, Бгд., 1898) забележио у околини Пирота, код Трибала у овом крају "цар Александрија" је укинуо лапот - приношење људске жртве у виду ритуалног убијања старца (какав је обичај постојао и код старих Римљана, Германа и др.). Поменуто је напред да је о томе писао учитељ цара Александра, филозоф Аристотел.

²¹³ Исто, 35.

²¹⁴ По Диодору око 2000 пешака наоружаних углавном кратким копљима за бацање. Исто, 36-37.

²¹⁵ Исто, 37-38.

²¹⁶ Исто, 79-85.

народа почињу дуге крваве борбе око превласти над територијама у Подунављу и Поморављу. Поред запоседања и насељавања трибалске територије у долини Мораве северно од Ниша,²¹⁷ ратоборни и сурови Скордисци распростиру своју политичку власт, за наредних 200 година, и над трибалским земљама у басену Јужне Мораве до Скопља на југу, вододелнице Мораве и Струме на југоистоку, у већем делу Понишавља и до западних падина Хема, обележавајући тако каснију границу римских провинција Мезије и Тракије, али и већи део обласне границе будућег Регио Реме-сианенсиса. Проширивши своју власт "до илирских, пеонских и трачких планина",²¹⁸ Келти су тиме избрисали политичко име Трибала на овом простору до доласка Римљана. Како су у исто време остали слободни Трибали око Искера, између Дунава и Хема, где се развио и њихов главни град Оискос Трибалион, то је, у отсуству историјских вести о покореним Трибалима у Поморављу, у науци једно време заступана погрешна теза о "сељењу" Трибала из Поморавља и Понишавља на североисток.²¹⁹ Касније је, напротив, утврђено да је насељавање Келта јужно и источно од Ниша било релативно слабо и да су област и даље држали трачки староседеоци. Поред ономастичког и топономастичког материјала (в. даље) то потврђује и податак из 108. г. пре н.е., да је римски конзул Минуције Руф ратовао у Македонији "са Скордисцима и Трибалима", без сумње из Поморавља, у првом реду јужног.²²⁰ Моћ Скордиска скрхале су римске легије у ратовима 84-75. г. и тада почиње њихово повлачење према Дунаву, а "Јужно Поморавље, које је било највише угрожено римским надирањем, свакако је најраније делимично или потпуно евакуисано".²²¹

Слому Скордиска допринели су значајно, у то време експанзивни, Дачани под Буребистом, али они истовремено постају и нови господари трибалског становништва од Дунава до македонских, дарданских и дентелетских граница, што документују, поред писаних извора и многи археолошки налази.²²² Дачка владавина је окончана краљевом смрћу 44. г. пре н.е.

Евакуацију Дачана искористили су Дарданци и по први пут се, са Косова и из Топлице, спуштају у јужноморавску долину, запоседајући источни планински део до старих келтских граница. Ову дарданску окупацију Трибала и трибалске земље у јужно-

²¹⁷ Опширно о свему Ф. Папазоглу, н.д., 209-249.

²¹⁸ М. Мирковић, н.д., 70. Цитат по Страбону.

²¹⁹ Ф. Папазоглу, н.д., 43.

²²⁰ Исто, 46.

²²¹ Исто, 249.

²²² М. Мирковић, н.д., 70. В. напред нап. 157 и 165.

моравском басену сликовито је представио један савременик речима: "Дарданци који живе у земљи Трибала".²²³ Ово нетнае-стогодишње стање прекинуто је римским освајањем.

О поводу римског освајања мезијских, трибалских и дарданских земаља 29-28. г. пре н.е. и распореду ових народа, сазнајемо из римском сенату поднетог реферата Марка Краса, команданта војне операције: "Бастрани, а они се с правом сматрају Скитима, прешавши и тада преко Дунава, освојише Мезију, која се налази преко пута њихове земље, а затим Трибале, који су њени суседи и Дарданце који су живели у земљи ових (тј. Трибала). Све дотле док су то чинили, нису имали никаква посла с Римљанима; али кад пређоше планину Хем и провалише у земљу трачких Дентелета, који су били римски савезници, тада ...."²²⁴ Тада су Бастрани побеђени и протерани преко Дунава, а побеђени Мези, Трибали и Дарданци заувек скинути са политичке позорнице и утопљени у велику Римску Империју, гробницу племенских и етничких имена.

Да у I веку н.е. Трибали и даље насељавају јужноморавски басен, сада, вероватно већ формирани, *Regio Remesianensis*, потврђује историчар Плиније (23-79. г.) који, имајући пред собом Агрипину карту римског царства, каже: "с леве стране Дарданаца пружали су се Трибали и мезијска племена ..."²²⁵

Географ Птоломеј (середина II века) помиње Трибале само око ушћа Искера, вероватно због града Оискоса Трибалиона, што упућује на нестајање њиховог етничког имена. Питање разјашњава историчар Дион Касије (око 150-235. г.) који, пошто је изложио догађаје из историје Меза и почиње да говори о стању на почетку III века, каже: "... Под именом Мезије обухваћене су и све оне земље северно од Далмације, Македоније и Тракије, које Сава, уливајући се у Дунав одваја од Паноније. У тим крајевима живе и

²²³ Види нап. 63. У литератури се често превиђа минорна улога Дарданаца у предримско доба на простору источно од Лужне Мораве, односно неспорна континуирана контрола ове важне саобраћајне и рудничке регије, посебно долине ове реке, од самих Трибала, а касније од Келта све до дачке инвазије. Замагљењу су допринели непрецизан Птоломејев податак с почетка II века н.е. о становницима Г. Мезије, по коме малтене Дарданци захватају две трећине провинције (с обзиром да се не помињу Трибали и Мези), и произвољно интерпретирање источне границе новоформиране провишшје Дарданије у IV веку, која је делила ову провинцију од Средоземне Дакије. Та граница је увек била западно од Јужне Мораве, што потврђује и ономастички и топономастички материјал. Дакле, Дарданце не треба тражити у јужноморавској долини и источно од ње.

²²⁴ Сачувано код Диона Касија. Ф. Папазоглу, н.д., 318-319.

²²⁵ Исто, 331-332. Важан податак да се и после сто година од успостављања римске власти, од Дарданаца (смештених између Ибра и Јужне Мораве) пружају даље Трибали и мезијска племена, као и пре римске окупације.

друга племена (осим Меца - Ж. Ј.), а и они који су се некад звали Трибали, као и Дарданци, који се и данас тако зову".²²⁶ Дакле, на почетку III века трибалски народ живи у провинцији Мезији, у сливовима Мораве, Нишаве, Тимока, око Дунава, где је увек и живео, али, будући вековима политички несамосталан, изгубио је своје етничко име и постао "они који су се некад звали Трибали". Можда је Премерштајн у праву кад претпоставља да су Трибали после римске окупације "као суседи Меца и сродно племе били обухваћени њиховим именом".²²⁷ У сваком случају, затирање трибалског имена (не и народа) као и многих других широм империје, убрзано је од 212. г. када је римско грађанско право дато свим слободним поданицима царства, чиме је убрзан процес романизације домородаца. Процес је окончан христијанизацијом царства у IV веку, коју је ревностно спроводио и св. Никета Ремезијански.

А да су стару трибалску земљу у Понишављу и Јужном Поморављу, односно *Regio Remesianensis*, за све време римске управе насељавали и даље трачки Трибали, односно, да етничко стање области није промењено, изузимајући делимично управни центар, војне логоре и рударска насеља, обавештавамо се и са друге стране. Домородачка лична имена сачувана на римским споменицима ремезијанске области недвосмислено показују њихово трачко порекло. Свестрано размотривши питање Ф. Папазоглу закључује: "у Ремезијани нас ова имена неће изненадити јер је то, очигледно, била област насељена трачким становништвом",²²⁸ другим речима, трибалским. Топономастички материјал показује исто стање: сачувана античка имена места и река у ремезијанској области, поред неколико латинских, искључиво су трачка, односно трибалска. То су најпре имена Нишаве и Мораве, затим самог града Ремезијане, а онда имена 21 кастела од побројаних 30 укупно, око 550. г. у време цара Јустинијана (осам су латинска, једно је нео-предељено).²²⁹ Прибележени хидроними и топоними показују да је и после 150. г и од извршене христијанизације, без сумње и завршене романизације, у ремезијанској области задржана стара трачка, ближе трибалска, номенклатура. Поменути материјал обавештава нас и да у области нема трагова Македонаца, келтских Скордиска и илирских Дарданаца (уз пар личних имена), као бивших освајача области. То даље упућује на закључак да се њихово присуство у области манифестовало углавном преко војних гарнизона, који су на крају евакуисани, односно да ови народи нису

²²⁶ Ф. Папазоглу, н.д., 328-329, 46-47, 53.

²²⁷ Исто, 333.

²²⁸ Исто, 185. Опширно о ономастици области 168-189.

²²⁹ Исто, 194, 199. Опширно о топономастици области 189-201.

значаније насељавали ремезијанску област и да су евентуални њихови остаци тракизирани. То потврђују и сиромашни археолошки налази везани за довековно присуство Келта и потпуно одсуство дарданског археолошког материјала.²³⁰ Што се тиче Беса, ако се има у виду да ово трачко племе није никада настањивало пределе западно од Витоше и Риле, у сваком случају не западније од поречја Струме,²³¹ онда њих у ремезијанској области, осим по рударским колонијама, никада није било (в. нап. 189 и 190). Име Беса, које помиње у својој поеми Паулин Нолански 398. г., будући да су Беси били познати широм империје као горштаци, сурови ратници и мистични пагани, што и Паулин изриком каже, требало је да Никетиној мисији покрштавања да на значају и универзалности. Стога овај, иначе једини помен Беса у ремезијанској области, треба узети као песничку метафору и надоместак изгубљеном трибалском имену, а не као доказ етничке структуре области. У том смислу су поменути и Скити и Гети и Дачани (!) у наведеној поеми.

У време насељавања у Понишављу и на осталој територији ремезијанске области, између 602. и 614. г., Словени су затекли, уз мање делове других етничких група, углавном латинизирано трибалско становништво које су, не знајући за друга имена, и прозвали "Латини". Нема доказа да су наишли на нероманизован трачки или други живаљ. Затечени Латини говорили су исквареним латинским језиком, били су хришћани и свакако на вишем цивилизацијском нивоу од Словена. Дистанцирање домородаца и дошљака морало је у почетку да буде потпуно.

Испитујући стариначко становништво у белопаланачком крају, о чијим је праисторијским и античким насељима било речи напред, М. Костић пише: "Најстарије становништво које је по народном предању било настањено у овом крају били су Латини. Изнето је предање да су они зидали цркве и манастире. Али је од интереса схватање које још влада код старих људи о томе како је постало данашње становништво. Наиме, пошто су протерани Латини у великим ратовима, остале су биле само жене Латинке. Оне су дуго живеле потпуно осамљене. У тој самоћи дешавало се често да те жене када угледају какав дуб помисле да је човек те су трчале и викале: "Ово је мој муж, ово је мој муж". Доцније су дошли Руси из Русије, па се поженили Латинкама. Тако је настало данашње становништво. Ово предање, које ишчезава, од интереса је, јер је

²³⁰ Исто, 204, 295, 298.

²³¹ Уп. Ф. Папазоглу, н.д., 80; и у долини Струме око Ђустендила само под претпоставком да су Дентелети огранак Беса.

на слично схватање о постанку становништва наишао и Р. Т. Николић у Крајишту и Власини ... (а распрострањено је и) у свој југоисточној Србији".²³²

У прилог овом предању иде и велики број "латинских" топонима. Само у околини Беле Паланке забележени су следећи: једнаест латинских црквишта (о њима види даље), Латинско кале, Латинска гробишта, Латинска воденица и Латинска врвина у Космовцу; Латинско градиште, Латински мост и Латинско гробље у Крупцу; Латинска дувка код Клења; поткапина Латинска црква код Глоговца; Латини - фамилијарни надимак који носи стариначки род Крстинци из "Војничке лозе" (средњеveковни војнички род) у Мокри; Цидарци (јед. Цида) - фамилијарни назив који носи један стариначки род у Моклишту; стара Цидска гробишта (Цидови, Жидови) око Паланке, Пирота и у Власини.²³³ Цидовима су можда називани први хришћани у ремезијанској области од осталог, још непокрштеног, становништва.

Временом је дошло до мешања Латина и паганских Словена. Како је ствар изведена можемо само да нагађамо, јер извори о томе ћуте. Део староседелацких Латина (правилније латинизираних Трибала) који се бавио земљорадњом и живео по котлинама, брже је дошао у контакт са новодошлим Словенима, који су, иначе претежно земљорадници, и сами населили котлине. По планинским пределима, каква је углавном била ремезијанска област, и даље су живели искључиво Латини сточари или власи, како су називани још пре словенске најезде.²³⁴ У речним долинама мешање Словена и Латина извршено је знатно раније него у брдима, а како је словенска маса била већинска то је процес окончан словенизирањем староседелаца. Планински Латини сточари, односно власи, остали су још дуго етнички чисти, са својим језиком и обичајима, те је њихово влашко име (сточари, планински овчари) временом постало и етничка ознака - Власи. Тако их почетком ХП века помиње и византијска принцеза Ана Комнен: "сточари обично звани Власи".²³⁵ Већ крајем истог века њихово име у

²³² М. Костић, Коритница, 251; Исти, Белопаланачка котлина, рукопис дисертације, 75-76; Р. Т. Николић, Крајиште и Власина, Насеља књ. VII, 1912. Т. Ђорђевић, Оброк, Бранково коло, Београд, 1897, 1462, каже: "У целом пиротском округу врло се много прича о томе да су у старо време овде владали Латини. Нема села где се ово не казује."

²³³ М. Костић, Белопаланачка котлина, 13, 196, 199, 207 и рук. дисерт. 85; Исти, Коритница, 211, 263; Исти, Ђурђево Поље, 32.

²³⁴ "Назвање Влах и влашки за пастира и пастирски живот мора да је старије од словенског насељења" јер је назив германског порекла (готског?), С. Новаковић, Из српске историје, Н. Сад - Београд, 1966, 86.

²³⁵ С. Георгијевић, Власи у средњеveковној српској држави, Нишки зборник, 6, Ниш, 1978, 123

српским правним актима има значење друштвеног реда, јер Хиландару се поклањају одређена села са парицима (сељацима, земљорадницима) и одређене планине са Власима (тј. планинске испаше са сточарима на њима)²³⁶ а такав третман имају и касније, о чему сведоче многе повеље и Душанов законик. У овим актима Власи носе и словенска имена (поред романских Барбат, Бун, Букур, Кндед, Мик, Сингур и др.) што говори да су захваћени процесом словенизације из котлинских насеља, а који ће окончати у XV веку. Из турских пописа XVI века сазнајемо да су на територији бивше ремезијанске области пописани Власи у белопаланчким селима: Црвени Брег (примићур Вечерин, његов син Петар и још 14 домаћинстава); у лужничким селима: Студена, Црвена Јабука (примићур Цветко, његов син Димитар и још 14 домаћинстава); у власинским селима Црна Трава и Брод, пошто се "стара раја разбегла, а населили их номади"; у врањским селима: Предејане (Влах Ђуро и његов брат Лала), Пунушевац (Влах Влајко), Г. Рељан (Никола и Петар Влах), Јелашница (Радослав Влах), Кукавица (Велча и Радослав Влах), Ново Село (Стојан, Радица и Јован Влах).²³⁷ Власи су иначе живели у катунима од неколико десетина домаћинстава, на челу са примићуром или кнезом. Бавили су се поред сточарства и транспортним услугама и вршидбом по низинским селима јер су чували доста коња. Од XVI века почињу да насељавају и низинска села и да се баве земљорадњом,²³⁸ што је убрзало њихово словенизирање и нестајање.

Савремена језичка проучавања су открила да има далеко више романских трагова у топонимији у "долини Јужне Мораве и области источно одатле" него у другим крајевима. Ова појава се објашњава чињеницом да су ови предели били у склопу једне шире географске целине, од Дунава до Осогова, која је у време досељавања Словена била нека врста међупростора између досељених северних племена. Тај међупростор дуго је био густо настањен романским становништвом, напред помињаним Латинима, односно власима, које се касније делом иселило (према Дунаву и преко њега), а делом пословенило. Тако су, поред старе романске (влашке) топонимије, асимилацијом овог стариначког становништва, у словенски језик ове области ушле структуралне особине романовлашког језика, тзв. балканизми, карактеристични за дијалекте ове области, а то су "драстично смањење броја падежа, непознавање инфинитива, удвајање личних заменица, компаратив типа по млад и скраћење свих дугих акцената".²³⁹

²³⁶ Свети Сава, Сабрани списи, Београд, 1986, 32.

²³⁷ Историја Ниша I, Ниш, 19X3, 155-156; А. Стојановски, н.д., 51; О Зиројевић, Лесковац и његова нахија од 1455 до 1683, ЛЗ, XXIII, 219, 244, 265.

²³⁸ М. Благојевић, у Историји српског народа I, 3X2.

²³⁹ П. Ивић, н.д., 2X-30.

Од преузетих романско-влашких топонима, са територије бивше ремезијанске области, наводимо: Балтабериловац, Бандол, Боњинце, Букуровац, Буљесовце, Бурел, Валниш, Вета, Власи код Пирота и Врања, Власотинце, Влашка пољана, Влашке колибе, Влашки дол, Глама, Дел, Јаришор, Камбелевац, Каракачка, Корбевац, Корбес, Мачкатица, Миџор, Пасарел, Ракош, Романија, Сингоровац, Сурдулица, Тумба, Цепа, суседни Сврљиг: као и хидрониме: Нишава (Navissus), Морава (Margus), Власина, Влашка река, Мурговица.²⁴⁰

Суседујући и стапајући се са староседеоцима по равницама, касније и брдима, Словени су од њих преузели многе романске речи (тзв. балкански латинитет) и задржали их до данас. Тако су преузете: босиљак (basilicum), цер (cerus), паприка - у пиротском крају пипер (piper), ротква - у пир. крају рад'ква (radix), бресква - у пир. крају праскова (persica), трешња - у пир. крају црешња (cerasea), репа (rapa), оцат (acetum), мазга (muscus), паун (pavo, ак. pavonem), сугаре - касно ојагњено јагње, шиљеже - јагње од осам месеци, двизка - овца од две године, копилица - овца ојагњена пре времена, бач - планински овчар и онај који држи бачију, бачија - удружена стада оваца или коза, вурда - грушевина, вино (vinum), врч - у пир. крају врчва (urceus), коноп (ац) (canapus), сапун (sapo, ак. saponem), рачун (ratio, ак. rationem), Грк (Graecus), костел и костол (castelum), планина, чука - стрмо брдо, дел - брдо и коса (delus), глама - глава брда или чука, комин или димњак (caminus), олтар (oltarium), рака (arca), поганин (paganus), ората, оратити - каже се за говор, говорити у пир. крају, коледа (calendae), русалија (rosalia), кошуља (casulla), гуњ - у пир. крају гуња (guna), клашње (calcea), скорње, чутура, погача (focatia) и др.²⁴¹ Међу овим речима неке су сигурно предроманске, трачке, као нпр. бач, бачија, вурда, копице, чука.

Када се једном буду темељито претресли и сложили историјски извори, археолошки подаци и резултати савремених језичких, фолклорних, литерарних и других истраживања²⁴² добиће

²⁴⁰ Исто, 29; М. Костић, Белопаланачка котлина, рук. дисерт., 71; Ј. Ћирић, н.д., 129, 137-138; Љ. Ћирић, Говор Лужнице, СДЗ, ХХТХ, Београд, 1983, 111-120; М. Костић, Коритница, 251; исти, Бурђево Поље, 32; П. Ивић, у Историји српског народа II, 257-258.

²⁴¹ П. Ивић у Историји српског народа I, 127-128; С. Георгијевић, н.д., 125-128.

²⁴² Скрећемо пажњу на прилог С. Милић и др., Дистрибуција крвних група АБО и антигена Д на подручју региона Ниш, Билтен за трансфузиологију, год. 42, бр. 1, Београд, 1996, 8-9. Резултати испитивања су показали да за општине Бела Паланка, Димитровград, Књажевац и Сврљиг "постоје статистички значајне разлике у дистрибуцији крвних група АБО у односу на дистрибуцију у региону у целини и Републику Србију". Аутори ову појаву

се јаснија слика о уделу Трибала (касније званих "латина", "цидова", "влаха") у биолошком и културном бићу њихових данашњих потомака, изнедрених из трачко-романско-словенског амалгама. А биће тиме јаснија и улога св. Никете, који је чином евангелизације затворио први дубљи цивилизацијски круг око једног дела наших предака.

О РУКОПОЛОЖЕЊУ ЕПИСКОПА НИКЕТЕ

Епископске листе Сердике, Наиса, Ремезијане и Пауталије нису потпуне. Напротив, на основу случајно сачуваних података о појединим епископима, извршене су само делимичне реконструкције. Тако је, из готово тристогодишње историје ових епископија, познато само 7 епископа сердичких, 6 наиских, 2 ремезијанска и 1 пауталијски.²⁴³ Празнине су велике, а тиме могућности мале за потпуније праћење развоја ових античких епископија у Дакији Унутрашњој.

Непознате су чак и године њиховог оснивања. Изузев сердичке, где је епископ Протоген од 316. г., остале три су вероватно основане непосредно после Никејског (I васељенског) сабора 325. г., када је у Илирику успостављена црквена организација, после двадесетогодишњег непрестаног гоњења хришћана с највишег места.²⁴⁴ Континуитет ових епископија од оснивања до инвазије и насељавања Словена, чини се неспорним, с обзиром на њихов државни значај, царско покровитељство и снагу црквене организације у то време.

Први сачувани податак о ремезијанској епископији пада у 366. г., када је њену катедру већ држао Никета.²⁴⁵ Како је на њеном челу био сигурно 48 година, а вероватно и пуне 54 године,²⁴⁶ то је Никета за ремезијанског епископа рукоположен врло млад, до 30-те године живота.

објашњавају, позивајући се на историјско-географска и антропогеографска иснитивања Ј. Цвијића, М. Костића и Б. Живковића, "аутохтоним, староседелачким становништвом на овим подручјима".,

²⁴³ в. прилог 4 Списак епископа.

²⁴⁴ О томе в. напред и прилоге с нап.

²⁴⁵ J. Zeiller, н.д., 549 нап. 4, 550; М. Мирковић, н.д., 100; В. у овој књизи прилоге Г. Бозија (где се наводи и изворни податак) и М. Гвајера: К. Гамбер (у овој књизи, нап. 11) оспорава овај податак; Филарет и М. Јевтић га (не знајући за њега?) не помињу. О епископима ремезијанским пре Никете не знамо ништа. Гагулићев "епископ Петар" није документован, а писац не казује одакле га преузима (н.д., 32).

²⁴⁶ О хронологији М. Јевтић, н.д., бр. 5-6, 1937, 176-179; и претх. нап.

О Никетином животу пре епископског устоличења нема података. С обзиром на његово широко образовање, реторичност и систематичност, највероватнијом се чини претпоставка да је већ био познати ремезијански свештеник, наставник или чиновник. Да је рођен и одрастао у Ремезијани, или у њеној области, у домородачком трибалском окружењу, казује више ствари.²⁴⁷ Најпре, Паулинови стихови испевани 398. г. у италијанској Ноли, приликом Никетиног поласка за Ремезијану: "да ли већ полазиш на далеки зов земље у којој пребиваш", "док не стигнеш радостан до свог родног града", "као дардански гост ићи ћеш у Скупи (Скопље), близу твог завичаја", "буди с нама, у мислима и кад стигнеш у твој родни град".²⁴⁸ У прилог домаћем пореклу говори и његово одлично познавање трачког језика, на који је превео Библију за потребе своје пастве, као и паганских трачких (трибалских) обичаја, које је сузбио и искоренио код староседелачког дела своје пастве.²⁴⁹ Најзад, то потврђује и грчки облик монашког имена које је носио од рукоположења до краја живота.²⁵⁰

У апостолским временима и све до IV века, у избору епископа видну улогу играли су народ и клер месне цркве. Међутим, од времена цара Константина, кад црквена организација постаје и важно државно питање, "назначење на важније епископске катедре потпадало је утицају царске власти, а у провинцијалним градовима, утицају знаменитих чиновника града", с тим што су црквена правила спречавала да се избор обави потпуно изван духовне власти. С посебном пажњом испитиване су умне и моралне вредности епископских кандидата.²⁵¹ Свакако су и код

²⁴⁷ Да ли довођење младог, енергичног и ученог Никете на епископску столицу ремезијанску треба ставити у везу са оснивањем ове епископије? Можда је она, ипак, основана између 363. и 366. г. на једном делу (источном) нишке епископије ради брже христјанизације овог рударског подручја, чиме би Никета био и први њен епископ. За то би могло да буде више разлога. Најпре, за ремезијанску област, као царски домен, процес романизације био је изузетно важан, а он је могао да се убрза ефикасном евангелизацијом области, зашта је био потребан посебан епископ. Друго, у време цара Јулијана Апостате (361-363) хришћанство је изгубило примат државне религије, а паганство је реафирмисано. Најзад, цареви Јовијан (363-364) и Валентијан и Валенс (оба после 364) васпостављају хришћански примат, што је могао да буде повољан тренутак за формирање посебне епископије и хиротонисање њеног образованог, пастви већ познатог и енергичног, епископа. Улога провинцијских уиравника у оваквој ствари морала је да буде одлучујућа.

²⁴⁸ Paulinus Nolanus. Carmen XVII, 5-7, 55-56, 195-196, 319-320.

²⁴⁹ М. Јевтић, н.д., бр. 7-8, 1937, 246-248.

²⁵⁰ Уп. Филарета и М. Гвајера у овој књизи. Гамберово тумачење, а све ради наглашавања готске улоге, не да је натегнуто, него је и нетачно, јер Никета ово име носи од 366. г., у сваком случају, од 370. г. по Касиодору, док је провала Гота из Тракије у Дакију Унутрашњу, па и Никетину епископију, извршена тек 378. г.

²⁵¹ Л. Мирковић, Православна литургија II, Београд, 1983, 115, 124.

Никетиног избора видну улогу одиграли, поред епископа Сердике и Наиса, и намесник провинције, обласни царски руднички прокуратор и високи административни и војни чиновници Ремезијане.

Сам чин хиротоније могао је да обави, по црквеним правилима, збор (сабор) од три епископа, најмање два,²⁵² свакако епископи сердички (који је био и провинцијски митрополит) и нишки, чија имена не знамо.²⁵³ У присуству градских и обласних функционера, клира и народа, обред је сигурно обављен у најстаријој ремезијанској богомољи - великој катедралној цркви на форуму (о њој в. даље). По црквеним правилима, Никета је у току церемоније морао да да обећање, поред осталих, да ће чувати каноне св. апостола, никејског сабора, помесних сабора, црквени мир, да ће се покоравати одлукама епископских сабора (зборов) унутар провинције, посебно "да неће улазити у ствари других епископија ни из какве побуде, тј. да неће литургисати или чинити друго што од свештених ствари без воље епископа оне епископије, да неће рукополагати ни јереја ни ђакон нити другог каквог клирика туђе епископије, нити примати од других рукоположене клирике у своју епископију без отпусних грамата њихових епископа".²⁵⁴ На крају, по пријему епископских одежди и симбола, нови епископ је благосиљао присутни народ.

Да су провинцијски зборови епископа, уз одговарајући утицај световне власти, постављали и смењивали епископе по провинцијама, а не нека виша црквена власт, види се и из одлука Сердичког сабора из 343. г. чији канон 4. гласи: "Ако један епископ буде свргнут по пресуди суседних епископа, па затражи да се поново прегледа његово дело, не сме се на његов престо поставити други епископ све дотле док епископ Рима, разабравши ствар, не изрекне своју пресуду о томе".²⁵⁵ Ова другостепена одлука римског епископа по правилу је потврђивала одлуке епископских сабора провинције, или помесних сабора, што се види и из списка сабора у Капуи из 391. г у случају нишког еп. Боноса.

Пола века је епископ Никета био учитељ, духовни вођа и утемељивач једне нове цивилизације у ремезијанској области. По Д. Срејовићу "судећи по ономе што се о Никети поуздано зна, он

²⁵² Исто, 121.

²⁵³ Уп. J. Zeiller, н.д., 599.

²⁵⁴ Л. Мирковић, н.д., 123. Као еп. ремезијански Никета, очито, није могао да делује ван своје епископије, изузев по позиву и уз сагласност епископа других епископија. Ти одласци су били ретки, а иначе, временски и циљно јасно одређени. Стога не стоје тврдње појединих аутора на основу Паулинових панегиричких стихова, о његовој активности од Томија до Скупа, међу Гетима, Дачанима, Бесима и др.

²⁵⁵ П. Гагулић, н.д., бр. 1,31.

није, мада црквени достојанственик и писац многих теолошких расправа, био неки верски фанатик, но више оно што би се могло назвати народским човеком", ²⁵⁶ који је, додали бисмо, с пуно знања и енергије уклапао своје парче васељене и своју паству у светске културне и политичке токове.

ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ У ЕПИСКОПИЈИ

О првим хришћанима у Ремезијани и њеној области нема података. Организован хришћански живот могао је да се појави тек по престанку Лицинијевих гоњења 324. г. и успостављању црквене организације под царем Константином. Тада почиње и оснивање првих црквених парохија, најпре у граду, а затим и по сеоском општинама. ²⁵⁷ Са ширењем хришћанства отпочела је преправка цивилних објеката у цркве, а касније и изградња цркава, баптистерија (крстионица) и хришћанских гробница. Преузимањем ремезијанске епископије Никета је затекао, бар делимично, изграђену црквену организацију. Преостало му је њено коначно уређење, изградња цркава по парохијама, организација првих манастира и покрштавање главнине становништва.

О античким црквама и манастирима у епископији се релативно мало зна. Археолошки су истражене само две градске базилике али археолошког материјала има и са сеоских црквишта. О "латинским црквама", међутим, сачувано је живо предање.

Крајем XIX века Т. Ђорђевић је забележио једно такво предање у селу Мокри (3 км удаљено од Ремезијане): "У околини Беле Паланке има много црквица. Кад је овим крајевима владао Латинин, имало је свако село своју цркву. Кад су се Латини претерали, онда су села опустела и цркве се порушиле. Кад су после Срби дошли у ове земље, подизали су цркве на темељима старих цркава и манастира, којих је било врло много. Но, ако у неким местима нису могли обновити цркву, било из оскудице било из других разлога, подизали су на старој црквици крст, те им је тај крст служио место цркве. Још су чешће подизани крстови у оним селима која су засељена на местима где Латини нису становали, па није остало ни црквица, те су ови крстови служили место цркава." ²⁵⁸ Вршећи теренска испитивања пола века касније, М. Костић је нашао тридесетак црквишта и манастиришта у белопа-
ланачкој котлини, од којих је 11 народ звао "латинска црк-

²⁵⁶ П. Јанковић, Никета из Ремезијане, "Политка", крај марта, 1975, 14.

²⁵⁷ Уп. П. Малицки, н.д., 1694-70.

²⁵⁸ Т. Р. Ђорђевић, н.д., 1642.

вишта".²⁵⁴ Иако су носиоци предања о латинским црквама могли да буду и сами словенизирани Латини (в. напред), ово дуговеко памћење тражи дубље претресање и савремену проверу, најпре археолошким истраживањима. Утолико више што су у средњем веку преко античких црквишта и гробница, или од њиховог материјала, грађени нови сакрални објекти.

Никетина педесетогодишња управа епископијом оставила је много цркава за собом, али и прве манстире у овој области, о чему до сада није писано. Славећи Никетину пастирску делатност у Ремезијани, Паулин Нолски усхићено пева 398. г.: "О каква промена! И како срећна! Планине, раније непроходне и кржаве, сада скривају разбојнике обраћене у монахе, питомце мира" ("... versos monachis latrones pacis alumnos").²⁶⁰ Сам Никета, у делу "О паду невиности", на једном месту помиње женски манастир ("monasterium virginale"), на другом, за време обреда монашења девице изговара као епископ "aspice filia", а на трећем се, опет као епископ, обраћа калуђерицама са "o virgines".²⁶¹ Г. Бозио назива Никету "оснивачем манастира међу варварима" ("fondatore di monasteri tra i barbari").²⁶² На основу археолошких налаза и других извора изгледа да је Никета основао женски манастир у самој Ремезијани, а мушки 5 км јужније, под Сувом планином, на месту средњовековног и данашњег Дивљанског манастира (в. даље.). Иначе, изузимајући источне провинције, где је оснивање монашких заједница и манастира почело раније, у Никетино време се развија монаштво и почиње оснивање првих манастира у западним провинцијама под јурисдикцијом Рима, којима је припадала и Никетина Дакија. Тако нпр., у Милану (еп. Амброзије 374-397), у Тагасту (Августин, 389), нешто касније у Марсељу (Јован Касијан, 415) и др.²⁶³

Преглед античких цркава и манастира у ремезијанској епископији, на основу писаних извора, археолошких налаза и предања, за сада може бити само делимичан.

1. Базилика св. Петра и Павла на форуму у Ремезијани.

Најстарија црква у области, вероватно од средине IV века. Остаци су јој откопани и истражени 1976. г.²⁶⁴ Изграђена у III или IV веку,

²⁵⁹ М. Костић, Белопаланачка котлина, 28 и ру. дисерт. 85.

²⁶⁰ Р. Nolanus, Carmen XVII, 217-220. Информацију о томе писац је могао да добије само од Никете исте године у Ноли.

²⁶¹ К. Гамбер, Никета као писац епистоле о паду Сузане, в. у овој књ. Аутор чак мисли да је Никета неко време живео у манастиру женском, што се не може прихватити јер је у то време био епископ, а не монах.

²⁶² Г. Бозио, Никета епископ из Ремезијане, в. у овој књ.

²⁶³ А. Францен, Преглед повести цркве (Фрајбург) Загреб, 1988, 88.

²⁶⁴ С. Гушић, н.д., 24-26,36. Одавде су и димензије према плану и размернику.

најпре је била јавна цивилна грађевина у коју сврху је и подигнута. Налазила се између јужног градског бедема, јужне ивице градског форума и *cardo maximus* који је, водећи из града кроз јужну капију, настављао као пут за Скупи. Грађевина је правоугаоног облика, оријентисана исток-запад. Да би била претворена у верски објект, претрпела је одређене преправке: на западној страни је порушена апсида - трибунал и формиран трем са главним улазом у цркву, првобитни улаз са северне стране (од форума) је затворен, наос је подељен на три брода, на истоку је, несумњиво, формирана апсида (још неоткопана и непроучена).²⁶⁵ Димензије цркве су: око 35x16 м. Изнад западног портала дизао се трем који су носила два велика округла стуба од камена пешчара са базама и импост капителима на којима је с предње стране био ранохришћански крст, а са задње знак омега. На зидовима је била мермерна оплата.

Црква је била посвећена св. Петру и Павлу; вероватно по угледу на римску, о чему сведочи мермерна плоча (15x30x5 цм) са посветом: "*Ecclesiam protegant Petrus et Paulus apostoli santique omnes*".²⁶⁶

Сл. 14. Ремезијана, фрагмент римског натписа са цркве св. Петра и Павла на форуму

Ова монументална грађевина, поред саме јужне градске капије и бедема, изнад кога је високо штрчала, са крстовима на врху, мора да је деловала импресивно на путнике који су се приближавали граду. Поред цркве је сигурно била и епископска резиденција. Наспрам западног улаза стајао је велики мермерни споменик цару Септимију Северу из 202. г., где је и данас.

²⁶⁵ Ако је епископија основана пред Никетино рукоположење (в. нап. 247) можда су тим поводом извршене ове измене, односно претварање цивилне у хришћанску базилику. Овде су хиротонисани ремезијански епископи и подручни свештеници. Главна црква епископије.

²⁶⁶ У преводу: "Цркву заштићују апостоли Петар и Павле и сви светитељи". Уп. М. Левтић, н.д., 88; П. Петровић у *IMS*, IV, 106.

2. Манасширска базилика ван касирума у Ремезијани. Остаци су јој откипани и истражени 1956. г.²⁶⁷ Грађевина се налазила ван тврђаве, око 200 м западно од гадског зида²⁶⁸ на празном простору, поред самог Via militaris у правцу Ниша. Црква је изграђена око 375. г. као ранохришћанска тробродна базилика са апсидом испред централног брода и нартексом по целој ширини. Под је био малтерни, а по оцени истраживача можда је имао мозаик или мраморну оплату. Касније су извршене следеће правке: апсида је ојачана контрфорима, у источном делу бочних бродова изграђене су унутрашње апсиде, у западном травеју нартекса мала полукружна крстионица, на поду је уграђена опека. Црква је орјентисана исток-запад. Око главног западног улаза стајали су тордирани стубови са високим степенастим базама и капителима са дугим плитко резаним акантима.

Претпоставку да је овде био Никетин женски манастир поткрепљује више чињеница: 1) у ремезијанској епископији око 375. г. постоји женски манастир,²⁶⁹ 2) ова базилика постоји истовремено са катедралном базиликом у граду, 3) ова је ван насеља, где се, по правилу, подижу манастири, а не цркве, 4) женски манастири се у почетку подижу на периферији градова, 5) ремезијанске некрополе су биле око прилаза граду, изузев са западне стране где је био празан простор, те је ова базилика могла да буде само унутар манастирског комплекса, а не гробљанска црква, 6) у зидове базилике биле су делимично узидане гробнице, 7) манастирско гробље и празан простор око базилике искористили су касније Словени за своја гробишта, избегавајући околне римске некрополе. Ово је вероватно и први манастир основан у ремезијанској епископији, а из епископове бриге и старања о његовом сестринству настало је дело о грешној девојци Сузани, које је, можда, само литерарно обликована Никетина проповед одржана у овом женском манастиру.

3. Црквиште у Моклишту, посвећено Спасовдану. Лок. Спасовица. Поред црквишта је римска гробница 2 x 1,5 м, дубока 5 м. Црква је била правоугаона 10 x 5 м. "Темељи су грађени слагањем непрерађеног камена и римских опека, истих као и у откопаној гробници". Овом црквишту је припадао у близини пронађен путир.²⁷⁰

²⁶⁷ Ђ. М. Зиси - Љ. Поповић, Бела Паланка (Ремесиана) археолошка ископавања, Старица IX-X, Београд, 1959, 381.

²⁶⁸ У цит. делу - извештају стоји погрешно "око 400 м".

²⁶⁹ Лер је поменуто Никетино дело, из кога сазнајемо за манастир, настало између 370-375. г. Уп. М. Јевтић, н.д., бр. 6-7, 1938, 153.

²⁷⁰ М. Костић, Белопаланачка котлина, 206-207.

4. *Црквиште у Д. Коритници*, посвећено св. Луки. Лок. Гродска. У разореном античком насељу "где се откопавају сводови и подземне просторије грађене од римских тугли ... налазе се развалине неке старе цркве у којој је нађено више црквених ствари" када је откопана око 1915. г. У овој јако разореној "мањој цркви" било је 1990. г. "доста уломака опеке танког формата, која наликује римској и један базамент стуба".²⁷¹

5. *Црквиште у Клењу*, посвећено св. Николи. Лок. Манастириште. Делимично је откопано 1910. г. када се на дубини од 1,5 м наишло на "основе темеља и зидове неког римског каструма. Темељи су правоугаоног облика са дужом страном од 7 м. На римским опекама утиснуте су иницијалне шаре облика латинског слова V". Можда је само црквиште из каснијег доба.²⁷²

6. *Латинска црква у Тамњаници* (ант. Ulmo, в. нап. 84), посвећена сада св. Петки. Лок Црквиште. У њеним развалинама "налазе се стари новци". У атару села је и старо латинско гробље.²⁷³

7. *Латинско црквиште у Космовцу* (ант. Ferraria, в. нап. 113), посвећено сада Пресвети. Лок. Домјаница (изг. се и Дојманица). На црквишту је у XIX веку постављен оброк. Ово старо рударско село има још Латинско кале, Латинска гробишта, Латинску воденицу, Латинску врвину. Античка црква је била посвећена св. Козми и Дамјану и по њој је село касније добило ново име (в. нап. 199), а место где се налазила прозвано је Домјаница.²⁷⁴

8. *Латинско црквиште у Крупцу*, посвећено Спасовдану. Лок. Старо селиште. На овом месту је 1868. г. постављен оброк, а црквиште је откопано 1917. г. Ово село има још Латинско градиште, Латинско гробље и Латински мост.²⁷⁵

9. *Латинске цркве у Црнчу*, посвећене св. Николи и св. Тодору. Прва на лок. Јаворје, По откопавању темеља на црквиштима су постављени оброци 1914. г. Код другог је старо гробље где се откопавају римске тегуле и гривне.²⁷⁶

10. *Латинска црква у Крменици*, посвећена св. Илији. Лок. Рачи бара. Археолошки непроучена, као и претходне четири.²⁷⁷

²⁷¹ М. Костић, Коритница, 240; Љ. Ђуричић - М. Сладић, н.д., 3.

²⁷² М. Костић, Белопаланачка котлина, 189. Народ нишког и пиротског краја често црквишта зове манастириштима, што је у литератури расправљено. Да у Клењу није реч о манастиришту потврђују и турски дефтери.

²⁷³ М. Костић, Белопаланачка котлина, 210.

²⁷⁴ Исто, 196.

²⁷⁵ Исто, 28, 199.

²⁷⁶ Исто, 218.

²⁷⁷ Исто, 28, 197.

11. *Црквиште код Доброг Поља*, горњи ток Власине. На брду, испод великог римског кастела 150 x 60 м, налази се вештачка пећина "и 20 м ниже црквиште, 16 м дуго и 5 широко, поплочано античким опекама; из полукружне апсиде пресељена је у добропољску цркву камена кутија дуга 47 цм и широка 28 цм",²⁷⁸

12. *Дивљански манастир св. Димитрије*, 5 км јужније од Беле Паланке (Ремезијане), поред античког пута за Скупи, у подножју високе Суве палнине, између античких села Дивљане и Мокре (в. напред). По предању је задужбина Мрњавчевића. Како је средњовековна црква из Друге половине XIV века порушена (наредом с пиргом 1873, наос 1902) ради изградње данашње монументалне грађевине (1874-1902), то је овај манастирски комплекс, као "нов", остао до данас непроучен. На основу архитектуре претходне цркве и писаних извора неспорно је његово континуирано трајање од XIV века до данас, и то као најзначајнијег културно-историјског споменика белопаланачког и лужничког краја.²⁷⁹ Да се његова историја протеже и у далеки IX век говоре неки материјални налази и повеља византијског цара Василија II из 1019. г. (в. даље).

На постојање култног места на овом локалитету у античко време већ су указали неки истраживачи, а о томе сведочи и археолошки материјал, који до данас није интерпретиран на одговарајући начин. Стога Паулинове "разбојнике", које је епископ Никета "обратио у монахе - питомце мира", које штити планина по којој су претходно хајдуковали, треба тражити овде - у првом мушком манастиру епископије.

а) Проф. Св. Душанић је мишљења да "Манастир Дивљан код Беле Паланке, манастир Дивша у Срему и манастир Дивостин код Крагујевца, имају исто значење. Оно долази од латинске речи Divus - Бог. Сва три места су култног карактера још од прастарих времена."²⁸⁰

²⁷⁸ Ф. Каниц, н.д., 277.

²⁷⁹ Манастирски пирг (кула), са капелом при врху, није могао да буде изграђен после 1395; по Герлаху, овде је 1578. било пет калуђера који држе школу; по турском попису из 1595. манастир се дужи порезом од 300 акчи; 1663. ту је поп Стојан Вуја из Сурачева; 1714. у манастиру се поправљају књиге; по Дришу 1719. овде живе калуђери по правилима св. Василија; 1796. одолева крцалијама али 1809. по повлачењу Хајдук Вељка, манастир је запаљен; 1821. је обновљен, а 1877. поново запаљен, када су изгорела, по Каницу, и два пергаментна рукописа; по Валтровићу и Милутиновићу (1878) стара црква је имала два живописа, један преко другог. По Антићу, овај манастир се "у целом горњем Понишављу сматра за националну светињу".

²⁸⁰ Љубазношћу проф. Душанића (1988. у Музеју СПЦ) из рукописне грађе.

б) М. Костић је дошао до сличних резултата: "Манастир св. Димитрија није изграђен само ради изванредне природне средине, већ и непосредне близине Дивљанског врела. То је врело као негдашњи минерални извор, било свакако на гласу због своје лековитости. Оно је у култном поимању предеоног становништва, имало функцију "светог места". Услед деминерализације, Дивљанско врело губи своју средњовековну и потоњу култну функцију. Њу је преузео манастир св. Димитрија".²⁸¹

в) У манастиру је констатован већи број античких споменика који су до данас остали непроучени. У питању су: два фрагмента натписа,²⁸² мермерни рељеф са сиреном,²⁸³ мермерни рељеф с коњаницима,²⁸⁴ три трупа стуба дуга по 2 м,²⁸⁵ један стуб за чесму,²⁸⁶ антички капители, базе и блокови.²⁸⁷ Чак је несигурно и

²⁸¹ М. Костић, Туристички центар Дивљана, 137. Анализом су утврђени хлориди, сулфати, СаО, MgO, флуор. И сада минерализовано.

²⁸² Ледан помиње М. Милићевић 1882. ("на једном камену у манастиру пише латински само ово: *disi*"), а други Ф. Каниц 1889. ("у поду цркве открио сам фрагмент римског натписа ... *O.I.I ... EMDIGP ... ICE ...*") код Момзена у CIL, III, 12673. Можда је реч о истом камену. Већ 1899. није нађен од Вулића и Премерштајна.

²⁸³ По Милићевићу "има један камен на ком је била изрезана сирена, па је пребијен, и стоји половина на којој је риба, а она пола на којој је девојка - затурила се", док по Каницу "на другом месту (у односу на под цркве - Ж. Ј.) је био уграђен мермерни споменик с једном најадом". Очито је реч о различитим половинама истог споменика. Сада (1997) им нема трага у манастиру.

²⁸⁴ Помиње га само Каниц и објашњава да је уграђен на истом месту где и најада, не казујући где. Овде је реч о "Подунавским коњаницима" сродним са "Трачким коњаником". Данас му нема трага.

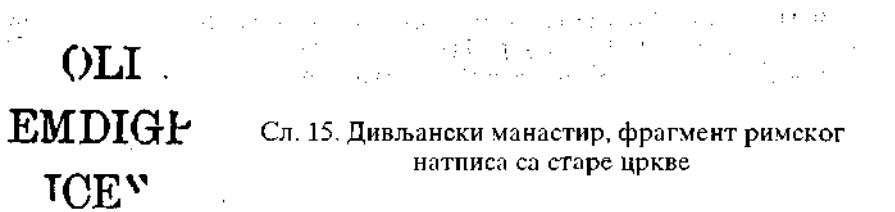
²⁸⁵ Сада је у манастиру само један, десетак м северозападно од портала, побијен више од пола у земљу. Последња фаза изградње данашње манастирске цркве, после дугог прекида, пада од маја 1901. до септембра 1902. Шта су све тада прогутали масивни зидови цркве (125 цм) не знамо, а још мање шта је у њих и у темеље уграђено у првој фази од марта 1874. до избијања рата јуна 1876. Каменорезачке радове на новој цркви извели су Италијани Антонио Нани и Пиетро Симонети од марта до 29. 6. 1902, а шта су од античког материјала уградили у нови западни портал и четири трифоре, све клесано у тврдом камену, такође не знамо. Изгледа да су два поменута античка стуба од по 200 цм прерађена и уграђена у нови портал. Стопе данашњих стубова су 60 цм у основи, а високе 34 цм; сами стубови са плитким резаним тракама 192 цм (!) и пречника 30 цм; капители са билзним орнаментима високи су 55 цм.

²⁸⁶ Данас га нема у манастиру. В. претх. нап.

²⁸⁷ Данас су у манастиру: један велики импост капител (висок 64 цм, пречника у доњем делу 53 цм, са страницом у горњем делу 72 цм) са ранохришћанским крстом у прстену на предњој страни и знаком омега (вис. 36 цм) по свим вертикалним ивицама. Од 1931 до 1996. служио као носач амбара; две округле двостепене базе из исте целине са капителом. Још увек (од 1931) служе као угаони темељци конака, односно амбара; два стуба квадратне основе (20 цм, дугачки око 60 цм), још служе као угаони носачи амбара.

њихово порекло. Пошто су камен са натписом и мермерни рељефи били уграђени у стару средњовековну цркву, вероватно су са истог локалитета. За остале Каниц каже да су донети ради уградње у нову цркву, али је непоуздан.²⁸⁸ Капител и базе у манастиру нису са описаних ремезијанских цркава, јер су различити по стилу и материјалу, а и већих су димензија.²⁸⁹ Можда су са античког манастира св. Димитрија?

г) Поменути споменик са натписом посвећен богу Митри (oli=[S]oli)²⁹⁰ могао би да упућује на светилиште - митреј из III-IV века које су овде, поред високе стене иза трпезарије и конака, могли да оснују робови из цигларских радионица и виле рустике на Игришту код Дивљане и античког каменолома Голубова корија код Мокре (оба на удаљености од 1 км од манастира). По завршеном покрштавању крајем IV века, ово култно место је могло да настави традицију као хришћанско светилиште.

Сл. 15. Дивљански манастир, фрагмент римског натписа са старе цркве

д) Избор солунског чудотворца св. Димитрија за патрона овог манастира, упућује на време наглог развоја култа овог светитеља у главном граду префектуре Илирик крајем IV и почетком V века. Није познато када је саграђена прва солунска црква овом свецу, али префект Леонтије му гради и посвећује велику базилику у Солуну, а онда 412 у Сирмијуму.²⁹¹ Везе епископа Никете са

²⁸⁸ Исти број и опис даје два пута: 1892. у *Romische studien* и 1907. у *Serbien II*; први пут каже да су споменици из "Мокре, Беле Паланке и Пирота, који су донети за планирану градњу цркве", други пут да су стубови "донесени из Пирота", а капители, базе и блокови "донесени из Беле Паланке". Зашто је у другој редакцији нестала Мокра? Зашто инсистира на Пироту кад, нешто раније каже да га је посетио 1864, а "после тога сам посетио Пирот још неколико пута, последњи пут 1889, али ми ни једном није пошло за руком да нађем било какав траг из римског доба ... Можда ће даља ископавања дати неке резултате." Откуд онда овај, наводни, импорт у Дивљани?

²⁸⁹ О њима в. у нав. делима М. Милићевића, Мано-Зисија и С. Гушића.

²⁹⁰ Уп. П. Петровић, Ремесиана у *IMS IV*, 106; П. Пејић, Ремезијана, 52, 67. Споменици Митри пронађени су и у Осмакову (237. г.), Рагодешу и Расници, све на 20 км. од манастира Уп. Љ. Зотовић, *Митраизам на тлу Југославије*, Београд, 1973, 40, 60, 62.,

²⁹¹ Л. Мирковић, *Хеортологија*, Београд, 1961, 74-75; К. Јиречек, *Хришћански елеменат у топографској номенклатури ... Зборник КЈ I*, 254.

Солуном, седиштем префекта и архиепископа Илирика, биле су вишеструке: ту му је столовао шеф, ту је ишао на консултације, одатле је путовао лађом на запад и исток, ту се састајао и са царем Теодосијем. Одлука да свој први мушки манастир стави под патронат "солунског заштитника и заступника" чини се мудром и корисном. Св. Никети ремезијанском Солун је био исто што и 800 година касније св. Сави српском.

ђ) Да је на овом месту био манастир пре доласка паганских Словена, сведочи обнова и реафирмација овог светилишта око 880. г. када је отпочела нова християнизација и устројена нова мрежа епископија и предеоних црквених центара у јужнословенским земљама.²⁹² Црквену организацију (отварање епископија и парохија, обнова цркава и манастира, рукополагање првих епископа и свештеника) извела је грчка јерархија Цариградске патријаршије, као баштиник античког наслеђа. Васпостављени су, углавном, стари епископски (в. нап. 40) и манастирски центри о којима је у Цариграду постојала добра евиденција. Центар обновљеног црквеног живота у средњем Понишављу, пошто су Ремезијана и њене базилике порушене, смештен је у манастиру св. Димитрију, где ће бити и 1019. г., што се види из повеље цара Василија II. У повељи се изриком помиње село Мокро, поред кога је иначе манастир св. Димитрије, као и Суково у суседном пиротском крају, поред кога је сигурно и тада био манастир св. Богородице. Улогу Суковског и Дивљанског манастира при одређивању црквених средишта у пиротском и белопаланачком крају у IX, односно XI веку, први је уочио и о томе писао С. Новаковић: "Суково је, без сваке сумње, наш данашњи Суковски манастир ... Види се да је у почетку XI века ту било црквено средиште за онај крај и да је оно заступало данашње средиште Пирот ... Мокро, које се прво помиње (у нишкој епископији - Ж.Ј.) находило се на исток од Ниша у ономе крају којему је сада средиште Бела Паланка .. Мало више Беле Паланке уз реку налази се село Мокро, а толико више њега манастир св. Димитрије .. Стога мислимо да је ту било у XI веку оно црквено средиште које је повељом цара Василија поменуто у нишкој епархији."²⁹³ У самом Нишу, епископска резиденција била је при манастиру св. Прокопија, свакако античком као и претходна два. По васпостављању манастирског живота у св. Димитрију, формирано је његово властелинство, које су чинили - манастирска земља од

²⁹² Уп. В. Поповић, Епископска средишта, 34-35,39.

²⁹³ С. Новаковић, Охридска архиепископија, 32-33.

230 хектара (издвојена из суседних атара Мокре и Дивљане) и цео дивљански атар, средњевековни Прњавор (манастирско село), у укупној површини од око 1000 хектара.²⁹⁴

е) Да је античка црква св. Димитрија била тробродна базилика, обавештавамо се посредно. Све три поменуте манастирске цркве из IX века, као обновљене античке грађевине или изнова подигнуте цркве на античким темељима, биле су базилике приближно истих димензија: св. Прокопије 18x12 м,²⁹⁵ св. Богородица 18x13,5 м,²⁹⁶ и св. Димитрије 19x12 м.²⁹⁷ Да ли је данашња црква св. Димитрија на античким темељима или су они негде у близини цркве, потврдиће савремена археолошка и друга испитивања. А да је на овом локалитету стајао антички *Monasterium sancti Demetrii*, чини се неспорним.

О осталим црквиштима и манастириштима у области, међу којима је сигурно знатан број из античког периода, не може се ништа поузданије рећи без одговарајућег испитивања.

*

У прилогу рада даје се преглед римских и византијских царева, римских папа и цариградских патријараха, између 313. и 614. године, који су непосредно или посредно могли да утичу на организацију и ток црквеног живота у епископији ремезијанској. Такође, даје се преглед ремезијанских епископа и епископа суседних и других епископија у дијацији Дакији, ради правилнијег сагледавања улоге и места епископа Никете у овом моћном систему.

²⁹⁴ О манастирском феуду и Прњавору М. Костић, Коритница, 210-211.

²⁹⁵ П. Гагулић, Црква св. Николе у Нишу, Ниш, 1963, 35 (под је био од мозаика); Историја Ниша 11, 1984, 182.

²⁹⁶ Суковски манастир, Православни календар за 1942, Ниш, 77, где је текст фермана из 1856. о обнови цркве на старим темељима.

²⁹⁷ Ферман 1873. о подизању нове манастирске цркве у Дивљани није сачуван. Морао је да садржи прецизне мере новог објекта, а с обзиром на дозвољену изградњу 1874. то су могле да буду само мере античког објекта (19 x 12 м), које су комисијски констатоване на терену. О строгим условима за издавање турских грађевинских дозвола за обнову и поправку хришћанских цркава, посебно о строгом поштовању мера старих темеља, в. О. Зиројевић, Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије, Београд, 1984, 27-28.

²⁹⁸ Имајући у виду Никетину делатност, археолошке налазе и писане изворе, посебно Паулинов податак из 398. г., Дивљански манастир св. Димитрије, као један од најстаријих у данашњим српским земљама, може с пуно разлога да узме 398. г. за годину свог оснивања и да 1998. год. прослави своју 1600-годишњицу.

Прилог 1.

**СПИСАК РИМСКИХ
И ВИЗАНТШКИХ ЦАРЕВА¹**
од прве поделе царства 285. г. до пропасти античких
градова у Понишављу 614. г.

<u>Западни цар</u>	<u>Једини цар</u>	<u>Источни цар</u>
	Диоклецијан ²	284-285
Максимијан	285-306	Диоклецијан ³ 285-305
Констанције	293-306	Галерије ⁴ 293-311
Максенције	306-312	Максимијан 305-313
Константин ⁵	306-324	Лициније ⁶ 308-324

¹ Основни извор за хронологију С. Рансимен, Визнатијска цивилизација, Београд, 1964, 301. Коментари на основу шире литературе.

² Илир из Далмације. Први дели царство на источно и западно (285) ради лакше управе. У западном делу за сувладара поставља пријатеља Максимијана (који влада из Милана), а он сам преузима источни део којим влада из Никомедије (недалеко од Византа, каснијег Цариграда). До 303. толерише хришћане, а од тада их жестоко гони, што у источном делу царства настављају и његови наследници до 324. г.

³ Диоклецијан, као први цар, врши 293. даље управне реформе. Цело царство дели на 4 префектуре (Галија, Италија, Илирик, Оријент), унутар којих је 13 дијачеза са 116 мањих провинција. Прве две префектуре чине западни део царства, а друге две источни. Уведена су још два сацара: Галерије на истоку и Констанције (отац Константина Великог) на западу. Царством се јединствено влада преко закона које сва четворица потписују (тетрархија).

⁴ Галерије је зет Диоклецијанов, родом из Дакије Рипенсис. Влада префектуром Илирик из Сирмијума, док Диоклецијан влада Оријентом и даље из Никомедије. Подиже велелепну Ромулијану (Гамзиград). По смрти Диоклецијана први цар истока. Прогони хришћане и цркву.

⁵ Константин, Галерије и Лициније издају у Никомедији 311 едикт о верској толеранцији. Оболели Галерије тражи помоћ хришћана.

⁶ Лициније је зет Константинов (по сестри). Њих двојица, као источни и западни цар, издају у Милану распис за цело царство, 313. г. о верској толеранцији. После смрти Максимијана (рођака Галеријевог, који влада Сиријом и Египтом) једини цар истока (од 313), као што је Константин (од 312) запада. Константин га побеђује 314, а дефинитивно 324, као пагана и противника хришћана. Успорио развој цркве на истоку.

	Константин Велики ⁷	324-337	
Константин II	337-340	Констанције ⁸	337-351
Констанс II	337-350		
	Констанције	351-361	
	Јулијан ⁹	361-363	
	Јовијан ¹⁰	363-364	
Валентијан I	364-375	Валенс"	364-378
Грацијан	375-383	Теодосије'	379-392
Валентијан II	373-388		
Максим	383-388		
	Теодосије Велики ¹³	392-395	

⁷ Рођен у Нишу 285. г. Једини цар од 324. Легализује хришћанство у источном делу царства, а префектуру Илирик, изгледа, одмах ставља под јурисдикцију римске папске столице ради изградње црквене организације; Илирик иако у источном делу, по култури, језику и насељењу више је био романски. Укида смртну казну на крсту (315); овлашћује цркву да прима тестаментално наслеђе (321); одређује недељу за нерадан дан у целом царству (321); законски забрањује прорицање судбине посматрањем жртвених животиња код паганаца (319 и 321); сам почиње да гради цркве (313); саградио нову царску и хришћанску престоницу Цариград (325-330); сазива епископе из целог царства на I Васељенски сабор у Никеји (325) да би уклонио расправе и разлике у цркви и ову повезао са државом ради лакше контроле.

⁸ Син Константина Великог. Сузбија (341) приношење паганских жртава и празноверје, а заједно са братом Констансом II, западним царем, наређује 346. да се затворе сви пагански храмови у царству. У договору са братом организује у Сердици црквени сабор (343), на коме се окупљају источни и западни епископи, попут Никеје, а у вези сузбијања аријанства. По смрти Констанса, једини цар у држави.

⁹ Назван "апостата" (отпадник), јер напустио хришћанство и враћа се паганској религији, чија светишта обнавља.

¹⁰ Враћа цркви водећи положај у царству. Можда је под њим основана епископија у Ремезијани.

¹¹ За његове владе се први пут помиње Никета Ремезијански.

¹² Одмах по устоличењу посећује га 379. у Солуну еп. Никета из Ремезијане и саветује га. Са западним царем доноси едикте и учвршћује хришћанство, које постаје једина државна религија (380). Сазива II Васељенски сабор у Цариграду 381, коме западни епископи не присуствују али чије одлуке прихватају исте године на сабору у Аквилеи. Римски сенат се званично одриче (382) старих, паганских богова.

¹³ Теодосије је једини цар империје која је последњи пут, за кратко, уједињена. Исте, 392. г., јавно се обнародује да је приношење паганских жртава при храмовима злочин против цара, који се тешко кажњава. За његове владе Никета из Ремезијане одлази на саборе у Капуу (391) и Ним (394). Дели царство синовима 395. и ова је подела коначна. Над Илириком (Србија, Македонија, Грчка и зап. Бугарска) западни римски цар није имао никакве ингеренције више, све до пропасти Западног римског царства 476. Илириком, па и Ремезијаном, управљало се из Цариграда све до инвазије Словена 614. г.

Хонорије ¹⁴	395-423	Аркадије ¹⁵	395-408
(и др. до 476 г.)		Теодосије II ¹⁶	408-450
		Маркијан	450-457
		Лав I	457-474
		Лав II	474
		Зенон	474-491
		Анастасије I ¹⁷	491-518
		Јустин I	518-527
		Јустинијан I ¹⁸	527-565
		Јустин II	565-578
		Тиберије II	578-582

¹⁴ За његове владе на западу, Никета посетио Рим и Нолу по два пута (398. и 402.).

¹⁵ За владе његовог оца Цариградска патријаршија шири своју јурисдикцију над Тракијом, Понтом и Азијом, а под њим се дефинитивно утврђује и даље шири.

¹⁶ У његово време умире у Ремезијани епископ Никета (420). Са патријархом Атиком успева да преузме у својим западним провинцијама (Илирик) и црквену власт, али на интервенцију римског папе ове опет враћа под управу римске столице (421/422). Међутим, наследник Никетин еп. Ремезијане Диогенијан већ пише грчки. У хунској провали 441. балканске провинције су опустошене, Ниш и Сердика су разорени, док је Ремезијана, изгледа, сачувана, јер није брањена (већ евакуисана), тако да се њен епископ јавља на сабору у Ефезу 449.

¹⁷ Био је монофизит и подржавао странку зелених. Епископи Дакије Унутрашње (Сердика, Наис и Пауталија) и два епископа из Македоније, одведени су 516. у Цариград ради наводног ислеђења и заточени. Еп. нишки Гајан је у затвору и умро, као и један из Македоније, а остали су касније пуштени.

¹⁸ Рођен код Царичиног града близу Лесковца, велики државник, војсковођа и градитеља. До 558. обновио и саградио, након словенских провала из 548, 549, 550, 552. око 80 утврђења на Дунаву и око 370 у балканским провинцијама све до Грчке. Тада је подигнута и претходно порушена Ремезијана и 30 порушених и оштећених утврђења и стражарница у њеној области. Сазидео је изнова монументалну Јустинијану Приму ("Царичин град") пре 535. и у њему сместио префекта и архиепископа северног Илирика (до тада седиште у Солуну), као главном граду области. Тако су балкански градови северног Илирика, па и Ремезијана, рреко Ј. Приме општили са царевима у Цариграду и патријарсима (папама) у Риму и Цариграду, све до своје пропасти 614. године.

Маврикије ¹⁹	582-602
Фока	602-610
Ираклије ²⁰	610-641

¹⁹ За време овог цара, Словени су већ населили балканске провинције добрим делом. Царска војска више не користи *Via militaris* у походима према Београду, већ десну дунавску обалу. Везе престонице Цариграда са Нишом, Ремезијаном и Сердиком су отежане, али градови су још византијски, царски.

²⁰ Цареви Фока и Ираклије нису успели да обуздају инвазију Словена, који преплављују све балканске земље, рушећи градове и друге веће византијске грађевине. У Солуну су 618.г. још увек избеглице из Ниша и Софије (вероватно и Ремезијане) пристигле око 615. г. Сеоско романско становништво повукло се из котлина на узвишице и планине, препуштајући равнице новодошлим Словенима, док су разорени градови остали неко време ненасељени. Римска античка култура је тиме доживела свој крај у Понишављу, а с њом и прва црквена организација.

Прилог 2.

СПИСАК РИМСКИХ ПАПА¹ од легализације хришћанства 313. и оснивања првих епископија у Понишављу до њиховог разарања 614.

32. ²	Милтијад	310-314
33.	Силвестар I ³	314-335
34.	Марко	336
35.	Јулије I	337-352
36.	Либерије ⁴	352-366
	Феликс II	356-358
37.	Дамас I ⁵	366-384
	Урсин	366-367
38.	Сириције ⁶	384-399

¹ По А. Францен, Преглед повести цркве (Фрајбург), Загреб, 1988, 357.

² Редни број римског епископа (папе), рачунајући од првог св. апостола Петра (+ 67)). Даљи коментари на основу шире литературе.

³ Римска папска столица између 324. и 330. шири своју јурисдикцију над префектуром Илирик, који политички припада источном делу царства али је по култури и језику више романски, вероватно с основним циљем и задатком да успостави црквену организацију, која се овде није развила због великих гоњења источних антихришћанских царсва Диоклецијана, Галерија и Лицинија. Папа Силвестар би био први римски папа који успоставља канонску везу с Дакијом Унутрашњом, преко митрополита сердичког (софијског) Протогена, вероватно у време Никејског сабора 325. г.

⁴ У његово време вероватно основана епископија у Ремезијани.

⁵ С њим се среће Никета из Ремезијане на саборима у Риму (369) и Милану (371). Како се Дамасово придржавање римске столице и Никетина богословска и мисионарска делатност, те несређене политичке и верске прилике у балканским провинцијама, временски подударају, односи између њих двојице су, без сумње, били доста живи.

⁶ Никета Ремезијански је на сабору у Капуи (391) где га папа Сириције и Сабор задужују да испита и одстрани јеретичко учење нишког епископа Бонуса. На сабору у Ниму (394) у Галији, западна црква прихвата Никетин Credo (Вјерују) за званично исповедање. Никета иосећује 398. Рим и папу Сириција и консултује се у вези организације цркве у Илирику, дакле и у Дакији Унутрашњој и Ремезијани, а затим

39.	Анастасије I	399-402
40.	Иноћентије I ⁷	402-417
41.	Зосим	417-418
	Еулалије	418-419
42.	Бонифације I ⁸	418-422
43.	Калестин I	422-432
44.	Сикст III	432-440
45.	Лав I Велики ⁹	440-461
46.	Хиларије	461-468
47.	Симплиције	468-483
48.	Феликс II (III)	483-492
49.	Гелазије I	492-496
50.	Анастасије II	496-498
51.	Симахо	498-514
	Лаврентије	498-506
52.	Хормизда	514-523
53.	Јован I	523-526
54.	Феликс III (IV)	526-530
55.	Бонифације II	530-532
	Диоскур	530
56.	Јован II ¹⁰	533-535
57.	Агапет I	535-536
58.	Силверије	536-537
59.	Вигилије"	537-555
60.	Пелагије I	556-561
61.	Јован III	561-574

одлази на гроб св. Феликса у Ноли, где чинодејствује свештеник Паулин, касније епископ нолски, велики писац и пријатељ Никетин. Том приликом Паулин пише И посвећује чувену 17-у песму Никети.

⁷ Никета опет одлази у Рим (402) где га прима папа Иноћентије, а потом опет у Нолу на гроб св. Феликса. Иноћентије помиње Никету (409. и 414.) у писмима еп. нишком Маркијану

⁸ Енергично протестује код цара Теодосија због пшрења Цариградске патријаршије над провинцијама Илирика, доказујући да су ове у јурисдикцији Рима, што на крају цар прихвата. Овај спор пада непосредно по Никетиној смрти, 421. г.

⁹ Осуђује сабор у Ефезу из 449, коме иначе нису присује и епископ Ремезијане Диогенијан, изгледа супротно упутствима из Рима.

¹⁰ Јустинијан оснива Јустинијану Приму (535) и ту смешта архиепископа Илирика Кателијана као аутокефалног, чиме га, као и цео Илирик, изузима из надлежности римске цркве, везујући га за Цариград.

¹¹ Успева да архиепископа Јустинијане Приме, а тиме и сву цркву у Илирику, која му је потчињена, врати под јурисдикцију папске столице у Риму, што је утврђено и царском новелом из 545. г. Папа га хиротонише и шаље му палијум (омофор) као знак подређености и овлашћења која му Рим даје као делегату у повереној му области.

62.	Венедикт I	575-579
63.	Пелагије II	579-590
64.	Григорије I ¹²	590-604
65.	Сабинијан	604-606
66.	Бонифације III	607
67.	Бонифације IV ¹³	608-615

¹² Назван Велики. Пише 591. епископима Илирика да прихвате избор Јована за архиепископа Ј. Приме коме шаље палијум, а посебно митрополиту Сердике Феликсу објашњава дужности према архиепископу, јер овај није био расположен да га призна, можда и сам претендент на ту столицу, ни после годину дана (окт. 592).

¹³ Словенским разарањем Ниша, Ремезијане и Сердике (до 614.) угашене су и њихове епископије, чиме је прекинута канонска и свака друга веза са Римом, односно папом Бонифацијем као последњим кореспондентом.

Прилог 3.

СПИСАК ЦАРИГРАДСКИХ ПАТРИЈАРАХА¹
од легализације хришћанства 313.
и оснивања епископија у Понишављу
до њиховог разарања 614.

30. ²	Митрофан	306-314
31.	Александар ³	314-337
32.	Павле I	337-339
33.	Јевсевије ⁴	339-341
34.	Павле I (2. пут)	341-342
35.	Македоније I ⁵	342-346
36.	Павле I (3. пут)	346-351
37.	Македоније I (2. пут)	351-360
38.	Евдоксије ⁶	360-369

¹ А. Јевтић, Патрологија 2, Београд, 1984; Е. Гибон, Опadaње и пропаст римског царства, Београд, 1996, 540 (додатак Д. Ацовића)

² Редни број цариградског епископа (патријарха), почев од првог св. апостола Андреја Првозваног. Коментари су на основу шире литературе.

³ До оснивања Цариграда на месту Византиона 330. г. Визант је био мања епископија под јурисдикцијом митрополита Хераклеје (западније, на морској обали и *Via militarisu*, као и Визант у провинцији Европа, дијецеза Тракија, префектура Оријент). После 330. епископи Цариграда се називају патријарсима. Патријарх Александар је био на I Васељенском сабору у Никеји 325. и остао ортодоксан. У његово време, док је цариградска столица још мала и само епископија, Рим је проширио своју власт над Илириком који, иначе припада источном делу царства, али без јаког верског центра у европском делу, какав ће тек касније постати Цариград. Његови савременици су митрополит сердички Протоген и епископ нишки Киријак из Дакије Унутрашње.

⁴ Аријанац, напустио сабор у Сердики 343. Рукоположио аријанца Улфилу за готског епископа, против кога се борио ортодоксни Никета из Ремезијане, чак проповедајући међу аријанским Готима после Улфилине смрти 388. г., а пре њиховог одласка у Италију 396. г.

⁵ Аријанац, зачетник "македонијеве јереси" о св. Духу, против које се касније бори Никета Ремезијански.

⁶ Аријанац, због тога касније уклоњен.

39.	Евагрије	369-370
40.	Демофил ⁷	370-379
41.	Евагрије (2. пут)	379-380
42.	Григорије Богослов ⁸	380-381
43.	Максим I	381
44.	Нектарије ⁹	381-398
45.	Јован Златоуст ¹⁰	398-404
46.	Арсакије	404-406
47.	Атик ¹¹	406-425
48.	Сисиније I	426-428
49.	Несторије ¹²	428-431
50.	Максимијан	431-434
51.	Прокло	434-446
52.	Флавијан I ¹³	446-449
53.	Анатолије	449-458
54.	Генадије	458-472
55.	Акакије	472-489
56.	Флавијан II	489-490
57.	Еуфимије	490-496
58.	Македоније II ¹⁴	496-511
59.	Тимотеј I	511-518
60.	Јован II	518-520

⁷ Полуаријанац, после њега на цариградском трону су само ортодоксни патријарси.

⁸ Један од "света три јерарха" (Григорије, Златоуст, Василије).

⁹ Председава II Васељ. сабору у Цариграду 381, који каноном 3. у хијерархији патријаршијских столица ставља цариградску испред јерусалимске, антиохијске и александријске, чиме номинира њен примат у источном делу царства. Патријарх Нектарије отпочиње примену овог канона и шири јурисдикцију цар. патр. на Тракију, Понт и Азију.

¹⁰ Један од св. три јерарха. Наставља ширење и учвршћивање цар. патр. на Балкану. Има мишљења да се лично познавао са Никетом.

¹¹ После Нектарија и Златоуста наставља ширење цар. патр. и учвршћује је у Илирику 421. г. на шта енергично реагује римски папа код цара Теодосија и успева да воспостави пређашње стање.

¹² Зачетник несторијанске јереси, осуђене 431. на III Васељ. сабору у Ефезу, када је смењен.

¹³ Свргнут на сабору у Ефесу 449. када опет побеђује несторијанство. Присутан је и Диогенијан Ремезијански, који се потписује грчки.

¹⁴ Царство захвата нова јерес монофизитство. Као противници покрета, у који је умешан и цар, стављени су под истрагу и доведени у Цариград епископи Дакије Унутрашње и два из Македоније, 516. г., где су затворени и где је еп. нишки Гајан и умро, а остали касније пуштени.

61.	Епифаније	520-535
62.	Антим I	535-536
63.	Мина ¹⁵	536-552
64.	Евтихије	552-565
65.	Јован III	565-577
66.	Евтихије (2. пут)	577-582
67.	Јован IV	582-595
68.	Киријак	595-607
69.	Тома I	607-610
70.	Сергије I ¹⁶	610-638

¹⁵ За његове управе црква у Илирику за 10 година (535-545) пренета из римске у цариградску јурисдикцију, царским едиктом.

¹⁶ Градови Ниш, Ремезијана и Сердика, са њиховим епископијама, разорени су од Словена до 616. и цариградска политичка, војна и црквена власт губи са њима сваку везу, јер су дубоко у словенском паганском мору.

СПИСАК ЕПИСКОПА РЕМЕЗИЈАНСКИХ¹
и суседних епископија 313-614

Префектура: Илирик (Illyric), седиште Солун.
Дијацеза: Дакија (Dacia), седиште Сердика (Софија).
Провинције: Дакија Унутрашња (Dacia Mediteranea).
Дакија Приобална (Dacia Ripensis).
Дарданија (Dardania).
Мезија Прва (Moesia Prima).

1. Провинција Дакија Унутрашња (или Средоземна), главни град Сердика, где поред управника провинције столује и епископ сердички, који је истовремено и митрополити провинције. Провинција је подељена на четири епископије.

Serdica² (данас Софија):

Протоген (Protogenus)	око 316-343
Јулијан (Julianus)	око 424-431
Зосим (Zozimus)	око 458
Домније (Domnio)	око 516
Василиск (Basiliscus)	умро око 550
Теупрепије (Theuprepus)	VI век
Феликс (Felix)	око 594

Naissus (данас Ниш):

Киријак (Cyriacus)	пре 343
Гауденције (Gaudentius)	око 343
Боносије ³ (Bonosus)	до 393

---

¹ Основни извор J. Zeiller. Les origines chretiennes dans les provinces dannubien de l'Empire romain. Paris. 1918. 598-600.

² По племену Серди. Паралелно иде и облик Сардика.

³ Транскрипција преузета из литературе, као и код осталих.

Маркијан (Martianus)	око 409-414
Гајан (Gaianus)	око 516
Пројект (Projectus)	око 553

Remesiana (данас Бела Паланка):

Никета (Niceta)	око 366-420
Диогенијан (Diogenianus)	око 449

Pautalia (данас Ђустендил):

Јеванђел (Evangelus)	око 516.
----------------------	----------

2. Провинција Дакија Приобална, главни град Рациарија, у коме је и епископ градски који је истовремено и провинцијски митрополит. У провинцији су 4 епископије, од којих ми приказујемо само две суседне.

Ratiaria (Арчар код Видина):

Павлин (Paulinus)	око 340 свргнут
Силвестрије (Sylvester)	око 340-346
Паладије (Paladius)	3 46-381
	око 424

Aquae (Прахово на Дунаву):

Виталије (Vitalis)	око 343
.....?	око 535

3. Провинција Дарданија, главни град Скупи, где столује и епископ градски, који је истовремено и митрополит провинције. Провинција има 7 епископија од којих се приказују само две суседне.

Scupi (данас Скопље):

Дакије (Dacus)	око 325
Парегорије (Paregorius)	око 343
.....?	око 424
Урсиције (Ursicius)	око 458
Јован (Johanes)	око 490-495

Ulpiana (Липљан код Приштине):

Македоније (Macedonius)	око 458
?	око 494
Павле (Paul)	око 553

4. Провинција Мезија Прва, главни град Виминацијум, у коме поред управника провинције столује и градски епископ, који је истовремено и митрополит провинције, која има 4 епископије.

Viminacium (данас Костолац код Пожаревца):

Киријак (Cyrilacys)	пре 343
---------------------	---------

Амантије (Amantius)	око 343
.....?	око 424
Singidunum (данас Београд):	
Урсације (Ursacius)	око 335-370
Секундијан (Secundianus)	око 370-381
.....?	крај VI века
Noreum Margi (данас Ћуприја):	
Зосим (Zozime)	око 343
Margum (Морава код ушћа В. Мораве):	
.....?	око 341

АРХИЕПИСКОПИ ЈУСТИНИЈАНЕ ПРИМЕ

Цар Јустинијан је између 530. и 535. основао нов град Прву Јустинијану (Justiniana Prima), на земљишту Дакије Унутрашње, западно од Лесковца, где је рођен. Град је украсио монументалним јавним зградама и црквама. Ту преноси 535. из Солуна седиште префекта и архиепископа за северни Илирик. Ово стање се задржава до словенске инвазије и пада градова око 614.

Кателијан (Catelianus)	око 535
Бененат (Benenatus)	око 553
Јован (Johanes)	591-602 (отприлике). ⁴

⁴ Ова три архиепископа Ј. Приме погрешно ставља Ј. Zeiller у епископе Скопља (Scupi), јер је веровао да су Скупи и Ј. Прима идентични.